

ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΓΕΩΟΙΚΟΝΟΜΙΑ³⁹³ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΗΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Αθανάσιος Γ. Πλατιάς³⁹⁴

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου κυριάρχησε στον διεθνή χώρο μία αισιοδοξία σχετικά με το μέλλον των διεθνών σχέσεων.³⁹⁵ Άρχισε τότε να ακούγεται ότι η εποχή των γεωπολιτικών ανταγωνισμών παρήλθε και ότι η ιστορία - με την έννοια των μεγάλων συγκρούσεων - έφτασε στο τέλος της.³⁹⁶ Πλέον, συνεχίζουν οι αισιόδοξοι, μπαίνουμε σε έναν κόσμο όπου κυριαρχεί η παγκοσμιοποίηση και η οικονομική αλληλεξάρτηση. Πεπιοίθησή τους είναι ότι όλα αυτά, η απουσία συγκρούσεων, η παγκοσμιοποίηση και η οικονομική αλληλεξάρτηση, θα οδηγήσουν τον κόσμο σε σταθερότητα και συνεργασία.³⁹⁷

Η παρούσα εισήγηση θα υποστηρίξει ότι η παραπάνω πεπιοίθηση είναι λανθασμένη. Το κεντρικό επιχείρημα της εισήγησης είναι ότι ουσιαστικά δεν έχει αλλάξει τίποτα στο διεθνές σύστημα σε σχέση με παλιότερα. Η λογική των διεθνών σχέσεων εξακολουθεί να είναι η ίδια: οι διεθνείς σχέσεις ήταν και είναι κατά βάση ανταγωνιστικές και συγκρουσιακές. Απλώς, κατά περιόδους και κατά περιοχές, αλλάζει η γραμματική του παιχνιδιού, οι όροι με τους οποίους διεξάγεται ο ανταγωνισμός. Μερικές φορές ο ανταγωνισμός γίνεται μέσω των όπλων, άλλες φορές γίνεται μέσω του εμπορίου. Ο οικονομικός και ο στρατιωτικός ανταγωνισμός αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος.³⁹⁸

Οι οπαδοί της προαναφερθείσας αισιόδοξης πεπιοίθησης για τον χαρακτήρα των διεθνών σχέσεων ακολουθούν στην πλειοψηφία τους το ρεύμα του (νεο)φιλελευθερισμού (neoliberalism). Έτσι, η εισήγηση θα ξεκινήσει με μια παρουσίαση των βασικών πεπιοιθήσεων του φιλελευθερισμού και θα γίνει προσπάθεια να καταδειχθεί ότι οι πεπιοιθήσεις αυτές δεν μπορούν να ερμηνεύσουν ικανοποιητικά τις διεθνείς σχέσεις. Αμέσως μετά, θα εξετασθεί η πεπιοίθηση των φιλελεύθερων ότι οι γεωπολιτικοί ανταγωνισμοί είναι σε μεγάλο βαθμό παρωχημένοι και έχουν δώσει τη θέση τους στην οικονομική συνεργασία και αλληλεξάρτηση. Το επιχεί-

³⁹³ Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Δρ. Ιωάννη Κωνσταντόπουλο για την ερευνητική βοήθειά του στη συγγραφή αυτού του κεφαλαίου.

³⁹⁴ Καθηγητής Στρατηγικής του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς.

³⁹⁵ Βλ. Mueller, John, *Quiet Cataclysm: Reflections on the Recent Transformation of World Politics* (New York: Harper Collins, 1995). Επίσης, Doyle, Michael, "Liberalism and the End of the Cold War" στο Lebow, Richard Ned & Risse-Kappen, Thomas, *International Relations Theory and the End of the Cold War* (New York: Columbia University Press, 1995), σελ. 85-108.

³⁹⁶ Βλ. Fukuyama, Francis, "The End of History?", *The National Interest*, Summer 1989, σελ. 3-18, Fukuyama, Francis, *The End of History and the Last Man* (Harper Perennial, 1993).

³⁹⁷ Στο ίδιο. Επίσης, βλ. Ohmae, Kenich, *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy* (New York: Harper Business, 1999) και Mueller, John, *Retreat from Doomsday* (New York: Basic Books, 1989).

³⁹⁸ Για μια πιο εκτεταμένη ανάλυση σε αυτό το θέμα βλ. Πλατιάς, Αθανάσιος Γ., *Το Νέο Διεθνές Σύστημα: Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1995).

ρημα της παρούσας εισήγησης είναι ότι γεωπολιτική³⁹⁹ και γεωοικονομία⁴⁰⁰ αποτελούν δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, που δεν είναι άλλο από τον πανταχού παρόντα διεθνή ανταγωνισμό. Η ανάλυση που θα γίνει θα είναι σε μεγάλο βαθμό ιστορική, ενώ θα γίνει και μια απόπειρα να διακριβωθούν οι μελλοντικές τάσεις στον τομέα αυτό. Τέλος, η εισήγηση θα αναφερθεί και στη στρατηγική που θα πρέπει να ακολουθήσει η χώρα μας προκειμένου να αντιμετωπίσει με επιτυχία τις προκλήσεις που εμφανίζονται μπροστά της μέσα σε ένα ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον.

Ξεκινούμε με τις βασικές πεποιθήσεις του φιλελευθερισμού. Ο φιλελευθερισμός έχει βασικά τρία σκέλη, τα οποία αλληλοσυνδέονται: Το πρώτο είναι ότι η εξάπλωση της δημοκρατίας θα φέρει την ειρήνη. Οι θιασώτες της θεωρίας της δημοκρατικής ειρήνης («Οι δημοκρατίες δεν πολεμούν μεταξύ τους»), με βασικό εκφραστή τον Kant, θεωρούν ότι υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ πολιτικού συστήματος και πολέμου και ότι ορισμένου είδους πολιτικά συστήματα (τα δημοκρατικά) συμβάλλουν στη σταθερότητα και την ειρήνη. Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου

³⁹⁹ Η προσπάθεια ορισμού της έννοιας της «γεωπολιτικής» (“geopolitics”) στα πλαίσια των διεθνών σχέσεων, γενικότερα, και της στρατηγικής, ειδικότερα, χαρακτηρίζεται από ασάφεια και σύγχυση. Οι Graham Evans και Jeffrey Newnham, ορίζουν την έννοια αυτή ως «Μία μέθοδο ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής η οποία προσπαθεί να κατανοήσει, εξηγήσει και να προβλέψει τη διεθνή πολιτική συμπεριφορά, κυρίως με όρους γεωγραφικών παραμέτρων, όπως είναι η τοποθεσία, το μέγεθος, το κλίμα, η τοπογραφία, η δημογραφία, οι φυσικοί πόροι και η τεχνολογική ανάπτυξη και το δυναμικό αυτής». Δείτε: Evans, Graham & Newnham, Jeffrey, *The Penguin Dictionary of International Relations* (Penguin Books, 1998). Για τον ορισμό της γεωπολιτικής και τη σχέση της με τη γεωγραφία και τη στρατηγική, δείτε το βιβλίο των Gray, Colin S., & Sloan, Geoffrey (eds.) *Geopolitics: Geography and Strategy* (London, Portland, Or.: Frank Cass, 1999).

⁴⁰⁰ Ο Edward Luttwak ορίζει τη γεωοικονομία ως μία νέα μορφή της αρχέγονης διαπάλης μεταξύ των κρατών, μόνο που χρησιμοποιούνται οικονομικά μέσα. Είναι πολύ ενδιαφέρον ο παραλληλισμός που κάνει μεταξύ της διαπάλης των κρατών με στρατιωτικά (παραδοσιακά) μέσα και με μέσα γεωοικονομίας. Στην εποχή της γεωοικονομίας το επενδύσιμο βιομηχανικό κεφάλαιο που παρέχεται ή καθοδηγείται από το κράτος αποτελεί τη δύναμη πυρός (firepower), η ανάπτυξη προϊόντων με τη βοήθεια κρατικών επιχορηγήσεων ισοδυναμεί με την καινοτομία των οπλικών συστημάτων και η διείσδυση εγχώριων επιχειρήσεων στη διεθνή αγορά με κρατική υποστήριξη είναι το ισοδύναμο της εγκαθίδρυσης στρατιωτικών βάσεων σε ξένο έδαφος, καθώς και της διπλωματικής επιρροής. Δείτε: Luttwak, Edward, *The Endangered American Dream* (Simon & Schuster, 1993), σελ. 35-6, Edward Luttwak, *Turbo Capitalism: Winners and Losers in the Global Economy* (HarperCollins, 2000), ιδιαίτερα το κεφάλαιο 7.

⁴⁰¹ Βλ. μεταξύ άλλων Kant, Immanuel, *Perpetual Peace and Other Essays* (Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, 1983), Doyle, Michael W., “Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs”, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 12, No. 3, (Summer 1983), Doyle, Michael W., “Liberalism and World Politics”, *American Political Science Review*, 80, No. 4 (December 1986), Russett, Bruce, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World* (Princeton N.J.: Princeton University Press, 1993), Ray, James L., *Democracy and International Conflict: An Evaluation of the Democratic Peace Proposition* (Columbia: University of South Carolina Press, 1995), Doyle, Michael W., “Liberalism and World Politics Revisited”, στο Kegley, Charles W. Jr., *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge* (New York: St. Martin’s Press, 1995), Zacher, Mark W. & Matthew, Richard A., “Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands”, στο Kegley, Charles W. Jr., *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge* (New York: St. Martin’s Press, 1995), Onuf, Nicholas G. & Johnson, Thomas J., “Peace in the Liberal World: Does Democracy Matter?”, στο Kegley, Charles W. Jr., *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge* (New York: St. Martin’s Press, 1995), Burchill, Scott, “Liberalism”, στο Burchill, Scott & Devetak, Richard & Linklater, Andrew & Paterson, Matthew &

οι υποστηρικτές της θεωρίας της δημοκρατικής ειρήνης πιστεύουν ότι με την εξάπλωση της δημοκρατίας μπορεί να εξαλειφθεί το φαινόμενο του πολέμου και να επιτευχθεί η «διαρκής ειρήνη».⁴⁰¹ Το δεύτερο είναι ότι η ενδυνάμωση των διεθνών θεσμών επίσης θα φέρει την ειρήνη. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, οι διεθνείς θεσμοί αποτελούν τα μέσα μείωσης του άναρχου χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος.⁴⁰² Το τρίτο και κυριότερο είναι ότι η παγκοσμιοποίηση και η αύξηση της οικονομικής αλληλεξάρτησης εκτοπίζουν τον πόλεμο και οδηγούν σε συνεργασία και σταθερότητα.⁴⁰³

Για την παρούσα μελέτη μεγαλύτερη σημασία έχει το τρίτο σκέλος, ότι δηλαδή η οικονομική αλληλεξάρτηση φέρνει την ειρήνη. Δύο είναι οι λόγοι για τους οποίους θεωρείται ότι η οικονομική αλληλεξάρτηση φέρνει την ειρήνη: Πρώτον, επειδή όσο

Reus-Smit, Christian & True, Jacqui, Theories of International Relations (Palgrave, 1995, 1996), Brown, Michael E. & Lynn-Jones, Sean M. & Miller, Steven E., (eds.), Debating the Democratic Peace (Cambridge, MA: MIT Press, 1996), Owen, John M., Liberal Peace, Liberal War: American Politics and International Security (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1997), Dunne, Timothy, "Liberalism" στο Baylis, John & Smith, Steve (eds.), Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations (Oxford, New York: Oxford University Press, 1997), Oneal, John R. & Russett, Bruce, "The Kantian Peace: The Pacific Benefits of Democracy, Interdependence, and International Organizations, 1885-1992", World Politics, Vol. 52, (October 1999), Doyle, Michael W., "A more perfect union? The liberal peace and the challenge of globalization", Review of International Studies, Vol. 26, (2000), Oneal, John R. & Russett, Bruce, "Clear and Clean: The Fixed Effects of the Liberal Peace", International Organization, Vol. 55, No. 2, (Spring 2001).

⁴⁰² Βλ. για παράδειγμα Keohane, Robert O., *After Hegemony: Cooperation and Discord in World Political Economy* (Princeton N.J.: Princeton University Press, 1984), Keohane, Robert O., "International Institutions: Two Approaches", *International Studies Quarterly*, Vol. 32 (1988), Martin, Lisa L., "Institutions and Cooperation: Sanctions During the Falkland Islands Conflict", *International Security*, Vol. 16, No. 4, (Spring 1992), Hellmann, Gunther & Wolf, Reinhard, "Neorealism, Neoliberal Institutionalism, and the Future of NATO", *Security Studies*, Vol. 3, No. 1, (Autumn 1993), Keohane, Robert O., & Martin, Lisa L., "The Promise of Institutional Theory", *International Security*, Vol. 20, No. 1, (Summer 1995), Ruggie, John Gerard, "The False Promise of Realism", *International Security*, Vol. 20, No. 1, (Summer 1995), Matthew, Richard A., "Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands", στο Kegley, Charles W. Jr., *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge* (New York: St. Martin's Press, 1995), Burchill, Scott, "Liberalism", στο Burchill, Scott & Devetak, Richard & Linklater, Andrew & Paterson, Matthew & Reus-Smit, Christian & True, Jacqui, *Theories of International Relations* (Palgrave, 1995, 1996), Dunne, Timothy, "Liberalism" στο Baylis, John & Smith, Steve, (eds.), *Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1997), Martin, Lisa L. & Simmons, Beth A., "Theories and Empirical Studies of International Institutions", *International Organization*, Vol. 52, No. 4, (Autumn 1998), Lake, David A., "Beyond Anarchy: The Importance of Security Institutions", *International Security*, Vol. 26, No. 1, (Summer 2001), Russett, Bruce & Oneal, John, *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and Institutional Organizations* (New York, London: W.W. Norton & Company, 2001), Keohane, Robert O., *Power and Governance in a Partially Globalized World* (London, New York: Routledge, 2002).

⁴⁰³ Βλ. μεταξύ άλλων, Angell, Norman, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to their Economic and Social Advantage* (New York: G.P. Putnam's, 3d rev. and enl. ed., 1912), Rosecrance, Richard, *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World* (New York: Basic Books, 1986), Mansfield, Edward D., *Power, Trade, and War* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994), Matthew, Richard A., "Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands", στο Kegley, Charles W. Jr., *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge* (New York: St. Martin's Press, 1995), Burchill, Scott, "Liberalism", στο Burchill, Scott & Devetak, Richard & Linklater, Andrew & Paterson, Matthew & Reus-Smit, Christian & True, Jacqui, *Theories of International Relations* (Palgrave, 1995, 1996), Papayouanou, Paul A., "In-

τα κράτη γίνονται πιο πλούσια, τόσο περισσότερο είναι ικανοποιημένα με το status quo και δεν έχουν κίνητρα να το αλλάξουν. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μην διεξάγουν επεκτατικούς πολέμους και γενικότερα να κάνουν ό,τι είναι δυνατόν για να αποφύγουν την εμπλοκή τους σε κάθε είδους πολεμική δραστηριότητα, που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την οικονομική τους ευμάρεια.⁴⁰⁴

Ο δεύτερος λόγος είναι ότι, όσο αυξάνει η αλληλεξάρτηση μεταξύ των κρατών, τόσο αυξάνει και το κόστος της διάλυσης αυτής της σχέσης από όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη. Επομένως, το κόστος του πολέμου είναι απαγορευτικό.⁴⁰⁵

Εάν εξετάσουμε το τρίτο σκέλος σε συνδυασμό με το δεύτερο, συμπεραίνουμε, με βάση τη λογική των φιλελευθέρων, ότι οι διεθνείς θεσμοί οικονομικού χαρακτήρα οδηγούν στη συνεργασία και στην ειρήνη. Τα κράτη που συμμετέχουν σε έναν διεθνή οικονομικό οργανισμό (π.χ. GATT, W.T.O.) ενδιαφέρονται για την ευημερία και την ανάπτυξή τους. Με όρους θεωρίας παιγνίων, ενδιαφέρονται να αποκομίσουν απόλυτα κέρδη (absolute gains).

Αν η ανάλυση αυτή είναι σωστή, ο δρόμος για τη διεθνή σταθερότητα περνά μέσα από την παγκοσμιοποίηση και την οικονομική αλληλεξάρτηση. Δυστυχώς, κάτι τέτοιο εμπειρικά δεν επαληθεύεται, αλλά ούτε και θεωρητικά ευσταθεί. Αυτό συμβαίνει γιατί η παραπάνω ανάλυση στηρίζεται σε λανθασμένη θεωρητική υπόθεση, ότι δηλαδή κυρίαρχος στόχος κάθε κράτους είναι η οικονομική του ανάπτυξη. Αυτό δεν ισχύει. Ο πρώτος στόχος των κρατών στα πλαίσια ενός άναρχου και ανταγωνιστικού διεθνούς συστήματος είναι η επιβίωσή τους. Πρώτα προσπαθεί κανείς να επιβιώσει και μετά ασχολείται με το πόσο καλά επιβιώνει, με την οικονομική του ανάπτυξη.⁴⁰⁶ Επίσης, ακόμη και σε μία συνεργασιακή σχέση μεταξύ δύο κρατών ή στα πλαίσια ενός διεθνούς οικονομικού οργανισμού, τα κράτη-μέλη δεν ενδιαφέρονται μονάχα πόσο θα κερδίσουν γενικότερα, αλλά και πόσο θα κερδίσουν σε σχέση με τους «συνεταίρους» τους. Δηλαδή, δεν ενδιαφέρονται μόνον για τα απόλυτα κέρδη, αλλά κυρίως για τα σχετικά κέρδη (relative gains).⁴⁰⁷

terdependence, Institutions, and the Balance of Power: Britain, Germany, and World War I", *International Security*, Vol. 20, No. 4, (Spring 1996), Copeland, Dale C., "Economic Interdependence and War", *International Security*, Vol. 20, No. 4, (Spring 1996), Doyle, Michael, *Ways of War and Peace* (New York: W.W. Norton, 1997), κεφ. 7, Keohane, Robert O., "International Liberalism reconsidered", στο Dunn, John (ed.), *The Economic Limits to Modern Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990, 1992), σελ. 165-194, Friedman, Thomas L., *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1999), Gartzke, Eric & Li, Quan & Boehmer, Charles, "Investing in the Peace: Economic Interdependence and International Conflict", *International Organization*, Vol. 55, No. 2, (Spring 2001).

⁴⁰⁴ Βλ. για παράδειγμα Stein, Arthur, *Why Nations Cooperate* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1990) και Rock, Stephen, *Why Peace Breaks Out* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1989).

⁴⁰⁵ Βλ. μεταξύ άλλων, Keohane, Robert & Nye, Joseph, *Power and Interdependence: World Politics in Transition* (Boston: Little Brown, 1977).

⁴⁰⁶ Βλ. μεταξύ άλλων Gilpin, Robert, *The Political Economy of International Relations* (Princeton N.J.: Princeton University Press, 1987) και Waltz, Kenneth, *Theory of International Politics* (Reading, M.A.: Addison Wesley, 1979).

⁴⁰⁷ Βλ. Grieco, Joseph M., *Cooperation among Nations: Europe, America, and Non-Tariff Barriers to Trade* (Ithaca, London: Cornell University Press, 1990), Grieco, Joseph M., "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", στο Baldwin, David A. (ed.),

Τα ακόλουθα παραδείγματα καθιστούν ξεκάθαρο το ζήτημα των σχετικών κερδών. Το 1990 ο Robert Reich της John F. Kennedy School του Harvard έθεσε το ακόλουθο κρίσιμο ερώτημα σε μία σειρά συναντήσεων με φοιτητές, στελέχη Αμερικανικών επιχειρήσεων, στελέχη τραπεζών, πολιτών της Massachusetts, ανώτερων αξιωματούχων του Αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών και οικονομολόγων: Ποιό μέλλον είναι προτιμότερο για τις Η.Π.Α.: ένα στο οποίο η Αμερικανική οικονομία αυξάνεται κατά 25% κατά την επόμενη δεκαετία, ενώ η Ιαπωνική οικονομία θα αυξάνεται κατά 75%, ή ένα στο οποίο η Αμερικανική οικονομία αυξάνεται μόνον κατά 10%, ενώ η Ιαπωνική κατά 10.3%; Η πλειοψηφία των προηγούμενων επαγγελματικών κατηγοριών - εκτός μίας - επέλεξαν το δεύτερο σενάριο. Εκείνοι που επέλεξαν το πρώτο, ήταν οι οικονομολόγοι, και μάλιστα ομόφωνα. Επίσης, οι οικονομολόγοι έμειναν έκπληκτοι που οι υπόλοιπες κατηγορίες αγνόησαν μία αύξηση της τάξης των 15 μονάδων. Τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς η Αμερικανική εφημερίδα Wall Street Journal και το Αμερικανικό δίκτυο NBC παρουσίασαν μία δημοσκοπήση, σύμφωνα με την οποία το 86% των Αμερικανών προτιμούσε μία κατάσταση στην οποία θα λάμβανε χώρα μία πιο αργή οικονομική ανάπτυξη τόσο στην Ιαπωνία, όσο και στις Η.Π.Α. παρά μία κατά την οποία και οι δύο χώρες θα αναπτύσσονταν με γοργούς ρυθμούς, εάν η τελευταία συνεπαγόταν την αλλαγή της ηγεσίας στην παγκόσμια οικονομία από τις Η.Π.Α. στην Ιαπωνία. Μία άλλη δημοσκοπήση της εφημερίδας New York Times την ίδια περίοδο, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι Αμερικανοί πίστευαν ότι η Ιαπωνία θα ήταν η πρώτη οικονομική δύναμη τον επόμενο αιώνα και ότι η Ιαπωνική οικονομία αποτελούσε μεγαλύτερη απειλή για την Αμερικανική ασφάλεια απ' ό,τι η στρατιωτική ισχύς της (τότε) Σοβιετικής Ένωσης.⁴⁰⁸

Όσο για τα προβλήματα εμπειρικής θεμελίωσης που παρουσιάζει η φιλελεύθερη ανάλυση για τη σχέση οικονομικής αλληλεξάρτησης και ειρήνης, μπορεί κανείς να αναφέρει μια σειρά περιπτώσεων όπου, κάτω από συνθήκες οικονομικής αλληλεξάρτησης, όχι μόνο δεν υπήρξε αρμονία και συνεργασία, αλλά αντίθετα προκλήθηκε πόλεμος. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Πρώτος Παγ-

Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate (New York: Columbia University Press, 1993), Lipson, Charles, "International Cooperation in Economic and Security Affairs", στο Baldwin, David A., (1993), ό.π., Michael Mastanduno, "Do Relative Gains Matter? American's Response to Japanese Industrial Policy", στο Baldwin, David A., (1993), ό.π., Powell, Robert, "Absolute and Relative Gains in International Relations Theory", στο Baldwin, David A., (1993), ό.π., Mearsheimer, John J., "The False Promise of International Institutions", *International Security*, Vol. 19, No. 3, Winter 1994/95, Matthews III, John C., "Current Gains and Future Outcomes: When Cumulative Relative Gains Matter", *International Security*, Vol. 21, No. 1, Summer 1996, Glaser, Charles L., & Matthews III, John C., "Correspondence: Current Gains and Future Outcomes", *International Security*, Vol. 21, No. 4, Spring 1997, Waltz, Kenneth N., "Structural Realism after the Cold War", *International Security*, Vol. 25, No. 1, Summer 2000, Mearsheimer John J., *The Tragedy of Great Power Politics* (W.W. Norton & Company, 2003). Για μία πιο κριτική στάση απέναντι στο πρόβλημα των σχετικών κερδών δείτε: Snidal, Duncan, "Relative Gains and the Pattern of International Cooperation", στο Baldwin, David A., (1993), ό.π., Keohane, Robert O. & Martin, Lisa, "The Promise of Institutional Theory", *International Security*, Vol. 20, No. 1, Summer 1995, Keohane, Robert O., *Power and Governance in a Partially Globalized World* (London, New York: Routledge, 2002).

⁴⁰⁸ Mastanduno, Michael, "Do Relative Gains Matter? America's Response to Japanese Industrial Policy", στο Baldwin, David A., (1993), ό.π., σελ. 250-251.

κόσμιος Πόλεμος. Τις παραμονές του πολέμου η οικονομική αλληλεξάρτηση ήταν τόσο στενή, ώστε οι οικονομίες των χωρών της Δυτικής Ευρώπης ήταν σε κατάσταση ολοκλήρωσης (integration).⁴⁰⁹ Παρ' όλ' αυτά, ο πόλεμος ξέσπασε.

Το ίδιο είχαμε και στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Τη στιγμή που η Γερμανία εισέβαλλε στη Σοβιετική Ένωση, οι δύο χώρες ήταν στο υψηλότερο σημείο οικονομικής τους αλληλεξάρτησης. Ο Στάλιν τηρούσε σχολαστικά τις οικονομικές συμφωνίες που είχαν υπογράψει οι δύο χώρες, και τρένα με σοβιετικά αγαθά (κυρίως πετρέλαιο, σιτηρά και πρώτες ύλες) πήγαιναν στη Γερμανία κυριολεκτικά μέχρι και τη στιγμή της εισβολής.⁴¹⁰

Τέλος, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η οικονομική αλληλεξάρτηση, που ήταν υψηλή στην πρώην Γιουγκοσλαβία ή στην πρώην Σοβιετική Ένωση, δεν απέτρεψε αυτές τις χώρες από το να εμπλακούν σε αιματηρούς εμφυλίους πολέμους, που αργότερα μετεξελίχθηκαν σε διεθνείς (π.χ. Ναγκόρνο Καραμπάχ, Κράινα, Βοσνία). Άρα, δεν συνεπάγεται καθόλου ότι η οικονομική αλληλεξάρτηση εκτοπίζει τον πόλεμο.

Εκτός των άλλων, η οικονομική αλληλεξάρτηση ενέχει κινδύνους αν δεν είναι ισορροπημένη. Αν δύο εταίροι που βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης αξιολογούν διαφορετικά ο ένας από τον άλλον την αξία της σχέσης τους, τότε είναι διαφορετικός και ο βαθμός «εξάρτησης» του ενός από τον άλλον. Μ' άλλα λόγια, αυτός που έχει περισσότερο ανάγκη τη σχέση θα έχει μεγαλύτερο κίνητρο για τη συνέχισή της και μπορεί να εξαναγκαστεί σε παραχωρήσεις προκειμένου να συνεχίσει η σχέση να υφίσταται. Έτσι, η άνιση οικονομική αλληλεξάρτηση δεν είναι τίποτα άλλο παρά εξάρτηση του ασθενέστερου μέρους της σχέσης από το ισχυρότερο.⁴¹¹

Πάνω σε αυτό το γεγονός βασίστηκε η πολιτική της ναζιστικής Γερμανίας απέναντι στις βαλκανικές χώρες κατά τη δεκαετία του 1930. Ανταλλάσσοντας τα βιομηχανικά της προϊόντα, μεταξύ των οποίων και όπλα, με τα γεωργικά προϊόντα των βαλκανικών χωρών τις οδήγησε σε εξάρτηση από τη γερμανική βιομηχανία, με αποτέλεσμα να προσδεθούν τελικά στο άρμα της γερμανικής οικονομίας.⁴¹²

Καθώς έχουν συμπληρωθεί δύο δεκαετίες από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, έχει γίνει φανερό σε όλους ότι οι πόλεμοι και οι γεωπολιτικοί ανταγωνισμοί δεν έχουν σταματήσει. Ο Πόλεμος του Κόλπου, που ξέσπασε αμέσως μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, μια σειρά πολεμικών συρράξεων στην πρώην Γιουγκοσλαβία και ΕΣΣΔ (συμπεριλαμβανομένης και της πρόσφατης μεταξύ Γεωργίας και Ρωσίας), καθώς και ο Πόλεμος στο Αφγανιστάν και στο Ιράκ δεν αφήνουν περιθώρια για αυταπάτες σ' αυτό το ζήτημα. Βλέποντας αυτό, οι φιλελεύθεροι πέρασαν

⁴⁰⁹ Βλ. Mearsheimer, John J, "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War", *International Security*, Summer 1990, σελ. 46.

⁴¹⁰ Βλ. Kaiser, David, *Politics and War: European Conflict from Philip II to Hitler* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1990), σελ. 375.

⁴¹¹ Βλ. Waltz, Kenneth, "The Myth of International Interdependence", στο Kindleberger, C.P. (ed.), *The International Corporation* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1970), σελ. 205-223. Επίσης, Levite, Ariel & Platias, Athanassios, "Evaluating Small States' Dependence on Arms Imports: An Alternative Perspective", *Peace Studies Program Occasional Paper No 16* (Ithaca, N.Y.: Cornell University, 1983).

⁴¹² Hirschmann, Albert O., *National Power and the Structure of Foreign Trade* (Los Angeles: University of California Press, 1980).

σε μια δεύτερη γραμμή άμυνας προκειμένου να στηρίξουν το επιχείρημά τους περί «τέλους της ιστορίας».

Η γραμμή αυτή είναι ότι οι γεωπολιτικοί ανταγωνισμοί και οι συγκρούσεις μπορεί μεν να μην έχουν εξαλειφθεί εξολοκλήρου, αλλά ότι εν πάση περιπτώσει, εξαλείφθηκαν στο σημαντικότερο τμήμα του κόσμου. Αυτό το τμήμα αποτελείται ουσιαστικά από τις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ευρώπη και την Ιαπωνία. Σε αυτό το τρίγωνο, που ελέγχει περίπου το 75-80% του παγκόσμιου ακαθάριστου εισοδήματος, πράγματι υφίσταται οικονομική αλληλεξάρτηση και συνεργασία, η οποία έχει φέρει σταθερότητα και ειρήνη.⁴¹³

Μια πιο προσεκτική ματιά όμως, θα δείξει ότι ακόμη και αυτό το τρίγωνο χαρακτηρίζεται λιγότερο από συνεργασία και περισσότερο από ανταγωνισμό. Απλώς, εδώ ο ανταγωνισμός είναι γεωοικονομικός. Έτσι, βλέπει κανείς δασμολογικούς πολέμους, προσπάθεια για ενίσχυση των εγχώριων βιομηχανιών σε βάρος των αντίστοιχων ξένων, ακόμη και οικονομική κατασκοπεία μεταξύ συμμάχων.⁴¹⁴ Και φυσικά δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο η Ισπανία και ο Καναδάς βρέθηκαν στο χείλος του πολέμου λόγω ανταγωνισμού για δικαιώματα αλιείας.

Η όλη αυτή συζήτηση βάζει επί τάπητος το θέμα των σχέσεων πολιτικής και οικονομίας.⁴¹⁵ Στο διεθνές σύστημα όπου κυριαρχεί η έλλειψη έννομης τάξης και η διεθνής αναρχία, είναι προφανές ότι στόχος κάθε κράτους είναι η μεγιστοποίηση

⁴¹³ Βλ. Singer, Max & Wildavsky, Aaron, *The Real World Order: Zones of Peace/Zones of Turmoil* (Chatham: Chatham House Publishers, 1993) και Kacowicz, Arie, "Explaining Zones of Peace: Democracies as Satisfied Powers", *Journal of Peace Research*, Vol. 32, No. 3 (1995), σελ. 265-276.

⁴¹⁴ Για μια ανάλυση του γεωοικονομικού ανταγωνισμού βλ. Luttwak, Edward, *The Endangered American Dream: How to Stop the United States from becoming a Third World Country and How to Win the Geo-economic Struggle for Industrial Supremacy* (New York: Simon and Schuster, 1993). Για μια ενδελεχή εξέταση του φαινομένου της οικονομικής κατασκοπείας βλ. Κωνσταντόπουλος, Ιωάννης Λ., *Οικονομία και Κατασκοπεία: Θεωρία και Πράξη* (Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2010), Konstantopoulos, Ioannis, "Europe-USA Relations: The Phenomenon of Economic Espionage among Allies", στο Stivachtis, Yannis A. (ed.), *The New Europe: Politics, Economics, and Foreign Relations* (Athens Institute for Education and Research, 2010).

⁴¹⁵ Για μια ενδιαφέρουσα συζήτηση για τη σχέση οικονομίας και πολιτικής στα ελληνικά βλ. Κονδύλης, Παναγιώτης, *Πλανητική Πολιτική μετά τον Ψυχρό Πόλεμο* (Αθήνα: Θεμέλιο, 1992), σελ. 30-39, Kennedy, Paul, *Η Άνοδος και η Πτώση των Μεγάλων Δυνάμεων: Οικονομική Μεταβολή και Στρατιωτική Σύγκρουση από το 1500 ως το 2000* (Εκδόσεις: Αξιώτελλης, 1990), σελ. 19-31 και 560-562, Πλατιάς, Αθανάσιος Γ., *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη* (Βιβλοπωλείον της Εστίας, 1999), σελ. 48-49, 91, 92, 110, 132, Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, *Ελλάδα, Νοτιοανατολική Ευρώπη και Νέο Διεθνές Σύστημα: Οι Προκλήσεις του 21ου Αιώνα* (Εκδόσεις Παπαζήση, 1999), σελ. 1-34. Στη διεθνή βιβλιογραφία βλ. επίσης, Carr, E.H., *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939* (Macmillan Press, 1981), σελ. 105-117, Knorr, Klaus, *Power and Wealth: The Political Economy of International Power* (New York: Basic Books, 1973), Knorr, Klaus, *The Power of Nations: The Political Economy of International Relations* (New York: Basic Books, Inc., Publishers, 1975), Baldwin, David, *Economic Statecraft* (Princeton N.J.: Princeton University Press, 1985), Earle, Edward Mead, "Adam Smith, Alexander Hamilton, Friedrich List: The Economic Foundations of Military Power" in Paret, Peter (ed), *Makers of Modern Strategy: from Machiavelli to the Nuclear Age* (Princeton University Press, 1994), σελ. 217-261, Gilpin, Robert, "Economic Interdependence and National Security in Historical Perspective", στο Knorr, Klaus, & Trager, Frank N., (eds.), *Economic Issues and National Security* (University Press of Kansas, 1977), Gilpin, Robert, *War and Change in World Politics* (New York: Cambridge University Press, 1981), Gowa, Joanne, *Allies, Adversaries, and International Trade* (Princeton N.J.: Princeton

της ασφάλειάς του και της ανεξαρτησίας του. Όπως επισημαίνει ο Gilpin, η ασφάλεια ενός κράτους είναι αναγκαία προϋπόθεση τόσο της οικονομικής, όσο και της πολιτικής ευημερίας μέσα σε ένα άναρχο ανταγωνιστικό σύστημα.⁴¹⁶ Συνεπώς, τα κράτη, για να μεγιστοποιήσουν την ασφάλειά τους, είναι αναγκασμένα να ζητούν δυο πράγματα: Ισχύ, βασικά στρατιωτική ισχύ, και πλούτο (power and wealth). Συνεπώς, η ισχύς και ο πλούτος είναι οι διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος, δεν είναι κάτι το ξεχωριστό το ένα από το άλλο. Η σχέση ισχύος και πλούτου δεν είναι διαζευκτική, όπως πιστεύουν οι φιλελεύθεροι, αλλά συμπληρωματική. Τα κράτη, δηλαδή, δεν έχουν να επιλέξουν μεταξύ ισχύος και πλούτου, αλλά επιζητούν και τα δύο: και την ισχύ και τον πλούτο. Ισχύς και πλούτος πάνε μαζί. Σύμφωνα με τον Michael Gerace η σχέση μεταξύ της στρατιωτικής ισχύος και του διεθνούς εμπορίου –ιδιαίτερα μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων– είναι άρρηκτη και άμεση. Τονίζει ότι σε περιόδους πολέμου τόσο η ασφαλής μεταφορά των εμπορευμάτων όσο και η οικονομική υποβοήθηση της στρατιωτικής ισχύος αποτελούν βασικό μέλημα της κυβέρνησης ενός κράτους. Επίσης, κατά τη διάρκεια της ειρήνης, το διεθνές εμπόριο και η στρατηγική είναι άρρηκτα συνδεδεμένα και αποτελούν την καρδιά της εξωτερικής πολιτικής του κράτους.⁴¹⁷ Οι Jurgen Brauer και Hubert Van Tuyll στο βιβλίο τους *Castles, Battles and Bombs* αναλύουν το σημαντικό ρόλο της οικονομίας στην κατανόηση της στρατιωτικής ιστορίας και συμπραίνουν ότι «Η οικονομική σκέψη βοηθάει στην αποσαφήνιση όχι μονάχα της στρατιωτικής ιστορίας αλλά και των σύγχρονων στρατιωτικών υποθέσεων».⁴¹⁸

Και πάνε μαζί τόσο γιατί οι οικονομικοί πόροι είναι αναγκαίοι για εθνική ισχύ (ιδιαίτερα στρατιωτική ισχύ), αλλά και γιατί κάθε σύγκρουση είναι ταυτόχρονα οικονομική και πολιτική. Λαμβάνοντας υπόψη και τη σημασία του οικονομικού πα-

University Press, 1994), Mansfield, Edward D., *Power, Trade, and War* (Princeton N.J.: Princeton University Press, 1994), DeSouza, Patrick J. (ed.), *Economic Strategy and National Security: A Next Generation Approach* (Westview Press, Council on Foreign Relations, 2000), Mearsheimer, John J., *The Tragedy of Great Power Politics* (W.W. Norton & Company, 2003). Για μία ανάλυση των οικονομικών εργαλείων που προάγουν την εθνική ασφάλεια με έμφαση στη διαδικασία λήψης αποφάσεων δείτε: Shiffman, Gary M., *Economic Instruments of Security Policy: Influencing Choices of Leaders* (Palgrave Macmillan, 2006). Για μία μελέτη του ρόλου της οικονομίας στην εξωτερική πολιτική των Η.Π.Α. δείτε: Steil, Benn & Litan, Robert E., *Financial Statecraft: The Role of Financial Markets in American Foreign Policy* (New Haven and London: Yale University Press, Council on Foreign Relations/Brookings Institution, 2006). Για τα οικονομικά αίτια και τις συνέπειες της σύγκρουσης (τόσο διακρατικής σύγκρουσης όσο και σύγκρουσης στην οποία συμμετέχουν και μη κρατικοί δρώντες, όπως τρομοκρατικές οργανώσεις) βλ. Hess, Gregory D., *Guns and Butter: The Economic Causes and Consequences of Conflict* (Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT Press, 2009).

⁴¹⁶ Gilpin, Robert, *The Political Economy of International Relations* (Princeton N.J.: Princeton University Press, 1987).

⁴¹⁷ Για τη σχέση στρατιωτικής δύναμης και διεθνούς εμπορίου δείτε και: Gerace, Michael P., *Military Power, Conflict and Trade* (London, Portland, Or.: Frank Cass, 2005). Ιδιαίτερα δείτε τη σελ. 1 καθώς και τα κεφάλαια 1, 3. Για μία ιστορική ανάλυση σχετικά με τη σχέση πολέμου, διεθνούς εμπορίου και του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης δείτε επίσης, Findlay, Ronald & O'Rourke, Kevin H., *Power and Plenty: Trade, War and the World Economy in the Second Millennium* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2007).

⁴¹⁸ Brauer, Jurgen & Van Tuyll, Hubert, *Castles, Battles and Bombs: How Economics Explain Military History* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 2008), σελ. 327.

ράγοντα για την ανάπτυξη της τεχνολογίας⁴¹⁹ διπλής χρήσης (στον πολιτικό και στρατιωτικό τομέα) και των επιπτώσεων της τελευταίας – με τη βοήθεια της επανάστασης στις πληροφορίες – στη στρατιωτική ισχύ ενός κράτους (επανάσταση στις στρατιωτικές υποθέσεις)⁴²⁰ αντιλαμβανόμαστε πλήρως τη σπουδαιότητα του τρίπτυχου οικονομία, τεχνολογία και στρατιωτική ισχύ για την ασφάλεια ενός κράτους στο μεταψυχροπολεμικό διεθνές σύστημα. Έτσι, αν κανείς ισχυροποιηθεί οικονομικά και τεχνολογικά αυτόματα αλλάζει τον συσχετισμό δυνάμεων. Η οικονομική και τεχνολογική του ενδυνάμωση αυτόματα του προσφέρει ένα σχετικό πλεονέκτημα απέναντι στον ανταγωνιστή του.

Η οικονομία και η στρατιωτική ισχύς είναι τα δύο μέσα πάνω στα οποία εδράζεται η διπλωματία. Αυτό το τρίγωνο, οικονομία, άμυνα και διπλωματία, αποτελεί αυτό που ονομάζεται «σκληρή ισχύς» των κρατών (“hard power”). Βέβαια, τα κράτη, για να πετύχουν τους σκοπούς τους, έχουν στη διάθεσή τους και διάφορα αποθέματα της λεγόμενης «ήπιας ισχύος» (“soft power”),⁴²¹ όπως π.χ. ο πολιτισμός, η συνταύτιση του διεθνούς δικαίου με τους εθνικούς τους σκοπούς, η αυξημένη συμμετοχή σε διεθνείς οργανισμούς, κλπ. Πέρα όμως απ’ όλα αυτά, η ισχύς των κρατών βασικά στηρίζεται σε δύο πράγματα. Στη στρατιωτική ισχύ και στον πλούτο που, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, είναι ουσιαστικά οι δύο διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος.

⁴¹⁹ Για το ρόλο της τεχνολογίας στις διεθνείς σχέσεις, γενικότερα, και στην ανάπτυξη της στρατιωτικής ισχύος ειδικότερα δείτε: Creveld, Martin Van, *Technology and War: From 2000 B.C. to the Present* (New York, London: The Free Press, 1989), Cohen, Eliot, “Technology and Warfare”, στο Baylis, John & Wirtz, James & Cohen, Eliot & Gray, Colin (eds), *Strategy in the Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies* (Oxford University Press, 2002).

⁴²⁰ Για την επανάσταση στη στρατιωτική τεχνολογία δείτε: Luttwak, Edward, “Towards post-heroic warfare”, *Foreign Affairs*, 74/3 (1995), Luttwak, Edward, “A post-heroic military policy”, *Foreign Affairs*, 75/4 (1996), Cohen, Eliot A., “A revolution in warfare”, *Foreign Affairs*, 75/2 (1996), Nye, Joseph S. & Owens, William A., “America’s information edge”, *Foreign Affairs*, Vol. 75, No. 2 (1996), Gray, Colin S., *Strategy for Chaos: Revolutions in Military Affairs and the Evidence of History*, (Frank Cass, 2002), Cohen, Eliot A., “The mystique of U.S. air power”, *Foreign Affairs*, Vol. 73, No. 1, 1994, Libicki, Martin C., “The emerging primacy of information”, *Orbis*, Vol. 40, No. 2, 1996, Press, Daryl G., “Lessons from Ground Combat in the Gulf: The Impact of Training and Technology”, *International Security*, Vol. 22, No. 2, (Fall 1997), Keaney, Thomas A., “The Linkage of Air and Ground Power in the Future of Conflict”, *International Security*, Vol. 22, No. 2, (Fall 1997), Mahnken, Thomas G. & Watts, Barry D., “What the Gulf War Can (and Cannot) Tell Us about the Future of Warfare”, *International Security*, Vol. 22, No. 2, (Fall 1997), Biddle, Stephen, “The Gulf War Debate Redux: Why Skill and Technology Are the Right Answer”, *International Security*, Vol. 22, No. 2, (Fall 1997), Lambeth, Benjamin S., “The technology revolution in air power”, *Survival*, Vol. 39, No. 1, 1997, Pape, Robert A., “The limits of precision-guided air power”, *Security Studies*, Vol. 7, No. 2, 1997, Warden, John A., “Success in modern war: a response to Robert Pape’s Bombing to Win”, *Security Studies*, Vol. 7, No. 2, 1997, Freedman, Lawrence, “The Revolution in Strategic Affairs”, *Adelphi Paper*, 318, (Oxford UP, IISS), 1998, Gray, Colin S., *Modern Strategy* (Oxford: Oxford University Press, 1999), Lambeth, Benjamin S., “Air power, space power and geography”, *Journal of Strategic Studies*, Vol. 22, No. 2, 1999, Ignatieff, Michael, *Virtual war: Kosovo and Beyond*, (New York: Metropolitan Books, 2000), Byman, Daniel L. & Waxman, Matthew C., “Kosovo and the great air power debate”, *International Security*, Vol. 24, No. 4, (Spring 2000), Knox, MacGregor & Murray, Williamson, *The Dynamics of Military Revolution, 1300-2050* (Cambridge University Press, 2001).

⁴²¹ Για μια συζήτηση, βλ. Nye, Joseph S., Jr., “Soft Power”, *Foreign Policy* (Fall 1990), Nye, Joseph S., Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: Public Affairs, 2004).

Ο φιλόσοφος Παναγώτης Κονδύλης στο έργο του *Θεωρία του Πολέμου* αναγνωρίζει πλήρως τη σχέση της ισχύος και του πλούτου, αναφερόμενος στις οικονομικές προϋποθέσεις της επιτυχημένης άσκησης βίας παραπέμπει στον Engels:

«Η βία δεν αποτελεί απλό βουλευτικό ενέργημα, παρά απαιτεί χειροπιαστές προϋποθέσεις για την άσκησή της, ήτοι εργαλεία, από τα οποία το τελειότερο καταβάλλει το ατελέστερο* ότι επί πλέον αυτά τα εργαλεία θα πρέπει να έχουν παραχθεί..., ότι η νίκη της βίας στηρίζεται στην παραγωγή όπλων και τούτη με τη σειρά της στην παραγωγή εν γένει – δηλαδή στην «οικονομική ισχύ», στην «οικονομική κατάσταση», στα υλικά μέσα που διαθέτει η βία».⁴²²

Ο Κονδύλης καταλήγει στο ακόλουθο συμπέρασμα:

«... είναι αναμφίβολα ορθή η διαπίστωση των οικονομικών προϋποθέσεων της (επιτυχούς) άσκησης βίας, ιδιαίτερα μετά την έναρξη της βιομηχανικής εποχής, η οποία διέστειλε έντονα τούς τρόπους και τις δυνατότητες της παραγωγής στα υπανάπτυκτα και στα ανεπτυγμένα έθνη, ενώ συνάμα διοχέτευσε τον ανταγωνισμό μεταξύ των ανεπτυγμένων στο πεδίο της οικονομίας* σε μεγάλους και μακρούς πολέμους άντεξαν μόνο όσα έθνη διέθεταν τα καλύτερα όπλα και το μεγαλύτερο οικονομικό δυναμικό, ενώ οι οικονομικά ασθενέστεροι γεύθηκαν σπάνια και βραχυπρόθεσμα την επιτυχία».⁴²³

Άρα δεν υπάρχει τίποτα καθαρά οικονομικό, που να εκφεύγει της πολιτικής. Κάθε οικονομική σχέση είναι ταυτόχρονα και πολιτική, διότι επηρεάζει τη σχετική δύναμη των κρατών μέσα στο διεθνές σύστημα. Στο εσωτερικό των κρατών αυτή η λογική εμπεριέχεται στην έννοια της Πολιτικής Οικονομίας (Political Economy) σε αντιδιαστολή με τα Οικονομικά (Economics). Στο διεθνή χώρο η αντίστοιχη λογική εμφανίζεται στην έννοια της γεωοικονομίας, σε αντιδιαστολή με την απλή «οικονομία».⁴²⁴

Με άλλα λόγια, η οικονομία χρησιμοποιείται από ένα κράτος τόσο ως θεμέλιο της στρατιωτικής του ισχύος, όσο και ως αυτόνομο μέσο για την επίτευξη των σκοπών του, μέσω της οικονομικής επιρροής. Ο Klaus Knorr αναλύει διεξοδικά τη χρήση των οικονομικών συντελεστών ως μέσα επίτευξης της πολιτικής ενός κράτους. Σύμφωνα με τον ίδιο, η επιρροή (leverage) σημαίνει ότι ένας δρών χρησιμοποιεί ένα μοχλό πίεσης (leverage) προκειμένου να αποκτήσει πλεονέκτημα σε σχέση με έναν άλλο δρώντα. Σύμφωνα με τον Knorr, η οικονομική επιρροή μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την επίτευξη τριών κύριων σκοπών⁴²⁵.

Πρώτον, για τον εξαναγκασμό, δηλαδή, το κράτος Α μπορεί να αρνείται/κατακρατά κάτι πολύτιμο για το κράτος Β, ή να απειλεί να πράξει κάτι τέτοιο, προκει-

⁴²² Κονδύλης, Παναγιώτης, *Θεωρία του Πολέμου* (Εκδόσεις: Θεμέλιο, 1997), σελ. 197.

⁴²³ Στο ίδιο, σελ. 199.

⁴²⁴ Tooze, Roger, "International Political Economy", στο Smith, Steve (ed.), *International Relations: British and American Perspectives* (Oxford: Blackwell, 1985), σελ. 108-125.

⁴²⁵ Knorr, Klaus & Trager, Frank N. (eds.), *Economic Issues and National Security* (University Press of Kansas, 1977), σελ. 99-102.

μένου να εξαναγκάσει το κράτος Β να συμμορφωθεί με μία συγκεκριμένη συμπεριφορά που επιθυμεί το κράτος Α. Παραδείγματος χάρη, το κράτος Α μπορεί να αρνείται ή να απειλεί ότι θα αρνηθεί τον εφοδιασμό ενός προϊόντος ή την πρόσβαση στην αγορά του ή την οικονομική βοήθεια προς το κράτος Β, σε μία προσπάθεια να πείσει το κράτος Β να μεταβάλλει την εμπορική του πολιτική, να πληρώσει αποζημίωση για ξένες επενδύσεις που εθνικοποίησε, ή να διακόψει τη συμμαχία του με ένα τρίτο κράτος. Κατά τη διάρκεια του πολέμου της με τη Γαλλία του Ναπολέοντα, η Μεγάλη Βρετανία έθεσε σε ισχύ έναν ναυτικό αποκλεισμό στο μεγαλύτερο μέρος της ακτής της Δυτικής Ευρώπης. Από το 1870 οι Η.Π.Α. είχαν μία σημαντική διένεξη με τη Μεγάλη Βρετανία διότι αυτός ο ναυτικός αποκλεισμός δυσχέραινε το εμπόριο με άλλες ουδέτερες χώρες. Αφού οι Η.Π.Α. απέτυχαν να επιλύσουν το ζήτημα μέσω διαπραγματεύσεων, κατέφυγαν στην επιβολή ενός εμπάργκο επί του Βρετανικού εμπορίου τον Ιούλιο του 1807. Το εμπάργκο αυτό αποδείχθηκε αναποτελεσματικό και προκάλεσε σημαντικές οικονομικές ζημιές στις Η.Π.Α. καθώς οι Αμερικανικές εξαγωγές μειώθηκαν από τα \$108 εκατομμύρια που ήταν το 1807 στα \$22 εκατομμύρια το 1808, με αποτέλεσμα την ανάκλησή του το Μάρτιο του 1809. Μετά από μία σειρά αναποτελεσματικών μέτρων που έλαβε η κυβέρνηση των Η.Π.Α., αποφάσισε να επιβάλλει πάλι την επιβολή εμπάργκο έναντι της Μεγάλης Βρετανίας το Μάρτιο του 1811. Αυτή τη φορά το εμπάργκο ήταν αποτελεσματικό. Τον Ιούνιο του 1812 ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών Castlereagh δήλωσε ότι ο αναστέλλονταν ο νόμος στον οποίο βασιζόταν ο ναυτικός αποκλεισμός (Orders-in-Council).

Ένα άλλο παράδειγμα αποτελεί η διακοπή του εμπορίου και της οικονομικής βοήθειας εκ μέρους της Σοβιετικής Ένωσης προς τη Γιουγκοσλαβία κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, ως απάντηση στην ανεξαρτητοποίηση της Γιουγκοσλαβίας από τον έλεγχο της ΕΣΣΔ το 1948. Την πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης ακολούθησαν και άλλες κομμουνιστικές χώρες με αποτέλεσμα να επηρεασθεί αρνητικά πάνω από το μισό του εμπορίου της Γιουγκοσλαβίας. Τελικά η Γιουγκοσλαβία κατάφερε να ξεπεράσει την απόπειρα οικονομικού εξαναγκασμού επεκτείνοντας το εμπόριό της με κράτη του Δυτικού συνασπισμού τα οποία έτρεξαν να τη βοηθήσουν.

Ο δεύτερος σκοπός αποσκοπεί στην άμεση επιρροή εκ μέρους ενός κράτους Α επί της οικονομικής ασφάλειας, της ευημερίας και των ικανοτήτων ενός άλλου κράτους Β, χωρίς την προσπάθεια να εξαναγκασθεί το τελευταίο προς την υιοθέτηση μίας συγκεκριμένης συμπεριφοράς. Το αποτέλεσμα που επιδιώκει το κράτος-δρών μπορεί να είναι επιζήμιο ή ωφέλιμο για το κράτος-θύμα. Το κράτος Α μπορεί να παρακρατεί ή να αρνείται κάποια συγκεκριμένα προϊόντα ή οικονομική βοήθεια, ή πρόσβαση στην εσωτερική του αγορά προς το κράτος Β προκειμένου να το αποδυναμώσει οικονομικά ή πολιτικά. Σε εμπόλεμες περιόδους οι αντιμαχόμενοι καταφεύγουν στον οικονομικό πόλεμο προσπαθώντας να διακόψουν τον εφοδιασμό τροφής ή πολύτιμων πρώτων υλών προς τον αντίπαλο. Επίσης, το κράτος Α μπορεί να αρνηθεί να εξάγει συγκεκριμένα υλικά ή τεχνολογία προς το κράτος Β τα οποία μπορεί να αυξήσουν τη στρατιωτική ικανότητα του τελευταίου. Αυτό ακριβώς πραγματοποίησαν οι Η.Π.Α. στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου

έναντι της Σοβιετικής Ένωσης. Από την άλλη πλευρά, το κράτος Α μπορεί να παράσχει οικονομική βοήθεια ή άλλα οικονομικά πλεονεκτήματα προς το κράτος Β προκειμένου να το ενδυναμώσει οικονομικά ή πολιτικά. Καθ' όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας διάφορες κυβερνήσεις χορηγούσαν επιδοτήσεις/επιχορηγήσεις προς τους συμμάχους τους για να τους ενδυναμώσουν προκειμένου να αντιμετωπίσουν μία κοινή απειλή. Ένα κλασικό παράδειγμα αποτελεί η κίνηση του Πέρση βασιλιά τον 5^ο αιώνα π.Χ. να χρηματοδοτήσει κάποιες Ελληνικές πόλεις-κράτη προκειμένου να τις ενδυναμώσει έτσι ώστε να αντιμετωπίσουν τις αντίπαλες Ελληνικές πόλεις-κράτη οι οποίες απειλούσαν τα συμφέροντα της Περσίας. Οι Η.Π.Α. κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου βοήθησαν οικονομικά τη Βρετανία και τη Σοβιετική Ένωση (Lend-Lease), ενώ στις αρχές του Ψυχρού Πολέμου μέσω του Σχεδίου Marshall χορήγησαν οικονομική βοήθεια την κατεστραμμένη Δυτική Ευρώπη προκειμένου να την ενδυναμώσουν με σκοπό την αντιμετώπιση της κοινής απειλής: της Σοβιετικής Ένωσης.

Ο τρίτος σκοπός αναφέρεται στην περίπτωση που μία κυβέρνηση δίδει οικονομικά πλεονεκτήματα σε μία άλλη χώρα προκειμένου να κερδίσει μία θέση γενικής επιρροής έναντι της χώρας αυτής. Στις αρχές του 1956 η Σοβιετική Ένωση χορήγησε οικονομική βοήθεια στην Αίγυπτο και σε άλλες αραβικές χώρες με σκοπό την επίτευξη επιρροής προς αυτές. Με τον ίδιο τρόπο, κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, οι Η.Π.Α. παρείχαν οικονομική βοήθεια στις χώρες της Λατινικής Αμερικής με σκοπό τη διατήρηση ή την αύξηση της επιρροής τους. Στην περίπτωση της Ινδίας, τόσο οι Η.Π.Α. όσο και η Σοβιετική Ένωση χορήγησαν στη χώρα αυτή οικονομική βοήθεια στα πλαίσια του μεταξύ τους ανταγωνισμού.

Μια σύντομη ιστορική αναδρομή θα δείξει καλύτερα αυτήν την σχέση πλούτου και ισχύος.

Κατ' αρχάς, ας εξετάσουμε ορισμένες πτυχές του Πελοποννησιακού Πολέμου. Το κύριο αίτιο του Πελοποννησιακού Πολέμου, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, ήταν η αύξηση της δύναμης των Αθηνών, που φόβισε τους Σπαρτιάτες και τους εξώθησε σε πόλεμο.⁴²⁶ Αυτή η αύξηση της δύναμης των Αθηνών δεν ήταν ουσιαστικά παρά η αύξηση της οικονομικής δύναμής τους. Οι Αθηναίοι, χρησιμοποιώντας το εμπόριο, συσώρευαν πλούτο. Στη συνέχεια, ήταν εξαιρετικά εύκολο γι' αυτούς να χρησιμοποιήσουν τον πλούτο και τα τεχνολογικά εργαλεία που τους βοηθούσαν στο εμπόριο, όπως οι τριήρεις, για πολεμικούς σκοπούς. Άρα, η επέκταση του πλούτου αυτόματα έφερνε επέκταση της στρατιωτικής ισχύος, οδηγώντας έτσι σε αλλαγή του διμερούς συσχετισμού δυνάμεων. Αυτό δεν πέρασε απαρατήρητο από τους Σπαρτιάτες οι οποίοι, πριν να είναι πολύ αργά, προκάλεσαν τον Πελοποννησιακό Πόλεμο για να αντιστρέψουν αυτή τη γεωοικονομική εξάπλωση των Αθηνών.

Παραμένοντας στον Πελοποννησιακό Πόλεμο, έχει ενδιαφέρον να δει κανείς τη σημασία που αποδίδει ο Περικλής στον οικονομικό παράγοντα, όπως φαίνεται από την παρακάτω ομιλία του στους Αθηναίους:

⁴²⁶ Βλ. Θουκυδίδου *Ιστορία*, Α23. Επίσης, Πλατιάς, Αθανάσιος Γ., *ό.π.*, (1999).

«Τους είπε ότι έπρεπε να είναι βέβαιοι για τη νίκη, αφού η πολιτεία, εκτός από τις άλλες προσόδους, είχε ετήσιο εισόδημα εξακόσια τάλαντα από τον συμμαχικό φόρο και είχε στην Ακρόπολη έξι χιλιάδες τάλαντα σε ασημένια νομίσματα. Το απόθεμα είχε φτάσει, προς στιγμή, τα εννέα χιλιάδες επτακόσια τάλαντα, αλλ' απ' αυτά είχαν γίνει οι δαπάνες για τα Προπύλαια και τ' άλλα οικοδομήματα καθώς και για την εκστρατεία της Ποτίδαιας. Εκτός απ' αυτά υπήρχαν χρυσάφι και ασήμι άκοπο σε αφιερώματα ιδιωτικά και δημόσια, σε ιερά σκεύη που χρησιμοποιούσαν στις πομπές και στους αγώνες, τα λάφυρα από τα Μηδικά κι άλλα αντικείμενα, που η αξία τους ήταν πεντακόσια τουλάχιστον τάλαντα. Πρόσθεσε σ' όλα αυτά και τα όσα είχαν οι άλλοι ναοί –και δεν ήσαν λίγοι– και είπε ότι, αν έφταναν στο έσχατο σημείο να μην έχουν κανένα πόρο, θα είχαν ακόμα και το χρυσάφι του αγάλματος της Αθηνάς. Υπολόγιζε ότι το άγαλμα είχε καθαρό χρυσό σαράντα τάλαντα, που μπορούσε όλος ν' αφαιρεθεί. Έτσι τους ενθάρρυνε για τα οικονομικά.»⁴²⁷

Ο Περικλής κατανοούσε, επίσης, τη σημασία της οικονομικής κατάστασης του αντιπάλου. Αυτό γίνεται σαφές από την ενδελεχή περιγραφή που έκανε στους Αθηναίους σχετικά με την οικονομική ανάπτυξη των Πελοποννησίων:

«Οι Πελοποννήσιοι καλλιεργούν οι ίδιοι την γη τους και δεν έχουν ούτε ιδιώτες ούτε δημόσιες περιουσίες. Έπειτα, δεν έχουν καμιά πείρα για μακρούς πολέμους και υπερπόντιες εκστρατείες και τούτο επειδή η φτώχεια τους αναγκάζει να περιορίζονται σε σύντομους πολέμους ο ένας εναντίον του άλλου. Τέτοιοι άνθρωποι ούτε στόλο μπορούν να επανδρώσουν ούτε στρατό να στέλνουν συχνά σε εκστρατείες, αφού πρέπει να εγκαταλείπουν τα κτήματά τους και να ξοδεύουν ο καθένας από τα εισοδήματά του, ενώ ταυτόχρονα τους εμποδίζουμε κάθε κίνηση στην θάλασσα. Αλλά τον πόλεμο τον συντηρούν τα μεγάλα αποθέματα και όχι οι αναγκαστικές εισφορές. Και οι άνθρωποι που δουλεύουν οι ίδιοι στη γη τους προτιμούν, στον πόλεμο, να εκθέτουν την ζωή τους παρά να δίνουν χρήματα, γιατί ελπίζουν ότι την ζωή τους ίσως και να την σώσουν, ενώ φοβούνται ότι το χρηματικό τους απόθεμα θα εξατμισθεί προτού ο πόλεμος τελειώσει, ιδίως αν, όπως είναι πιθανό, ο πόλεμος παραταθεί πέρα από όσο υπολογίζουν.»⁴²⁸

Η στρατηγική που ακολούθησε ο Περικλής αντικατόπτριζε πιστά τις παραπάνω απόψεις του για τη σημασία της οικονομίας στις διεθνείς σχέσεις. Η στρατηγική αυτή βασιζόταν στην αποφυγή αποφασιστικής στρατιωτικής αναμέτρησης στην ξηρά - όπου η υπέρτερη στρατιωτική οργάνωση των Σπαρτιατών τους έδινε το πλεονέκτημα - επιδιώκοντας να εξασφαλίσει τη νίκη για την Αθήνα μέσα από το γεωοικονομικό πεδίο. Προκειμένου να το πετύχει αυτό, χρησιμοποίησε όλα τα «τεχνάσματα» που έχει στη διάθεσή της μια μεγάλη εμπορική και ναυτική δύναμη:

⁴²⁷ Στο ίδιο, Β 13. Επίσης, Πλατιάς, Αθανάσιος Γ., ό.π., (1999).

⁴²⁸ Στο ίδιο, Α 141. Επίσης, Πλατιάς, Αθανάσιος Γ., ό.π., (1999).

εμπάργκο, οικονομικός πόλεμος, έλεγχος των θαλασσιών γραμμών επικοινωνίας, ναυτικές επιδρομές στα παράλια του εχθρού, κλπ.⁴²⁹

Αλλά και οι Σπαρτιάτες είχαν επίγνωση της σπουδαιότητας της οικονομικής ανάπτυξης στη διεξαγωγή του πολέμου ειδικότερα και στις διεθνείς σχέσεις γενικότερα. Το σημαντικότερο ίσως επιχείρημα του Σπαρτιάτη βασιλιά Αρχίδαμου ήταν ότι «ο πόλεμος γίνεται λιγότερο με όπλα και περισσότερο με χρήματα τα οποία πρέπει να ξοδεύει κανείς για να είναι πιο αποτελεσματική η πολεμική προσπάθεια»⁴³⁰, επομένως η Σπάρτη δε θα μπορέσει να ανταποκριθεί στις ανάγκες του πολέμου, αφού δεν διαθέτει πλούτο. Ο Αρχίδαμος έθεσε ένα καίριο ερώτημα:

«Και που θα στηριχθούμε για να τον κηρύξουμε, ενώ είμαστε απροετοίμαστοι; Στο ναυτικό μας; Αλλά υστερούμε πολύ απέναντί τους και θα χρειαστεί πολύς καιρός για να προετοιμαστούμε και για να μπορέσουμε να τους αντιμετωπίσουμε. Στον πλούτο μας; Αλλά σ' αυτό υστερούμε ακόμη περισσότερο. Ούτε δημόσιο θησαυρό έχουμε ούτε είμαστε σε θέση να συνεισφέρουμε απ' τις ιδιωτικές μας περιουσίες.»⁴³¹

Εκτός από τον Περικλή και τον Αρχίδαμο, ο Θουκυδίδης αναφέρει την άποψη που εξέφραζε ο Συρακούσιος Ερμοκράτης, ο οποίος προέτρεπε τους συμπολίτες του να προσπαθήσουν να εξασφαλίσουν τη συμμαχία των Καρχηδονίων «γιατί έχουν πολύ χρυσάφι και ασημί και τούτο, στον πόλεμο όπως και σε καθετί άλλο, εξασφαλίζει την επιτυχία».⁴³²

Το παράδειγμα αυτό βοηθάει πολύ στην κατανόηση της λογικής των διεθνών σχέσεων. Τόσο η «οικονομική» στρατηγική των Αθηνών, όσο και η «στρατιωτική» στρατηγική της Σπάρτης αποσκοπούσαν στην επίτευξη νίκης στον πόλεμο. Έτσι, βλέπει κανείς ότι ο σκοπός των κρατών είναι η επικράτηση στον διεθνή ανταγωνισμό. Βλέπει επίσης ότι τα μέσα που χρησιμοποιεί κανείς για να πετύχει τον σκοπό αυτό μπορεί να είναι στρατιωτικά, οικονομικά, ή ένας συνδυασμός αυτών των δύο (policy mix). (Για τα εργαλεία που έχει στη διάθεσή της η οικονομική διπλωματία βλ. Παράρτημα).

Ο φημισμένος κινέζος στρατηγός, Sun Tzu, στο κλασσικό έργο του «Η Τέχνη του Πολέμου» είχε και εκείνος πλήρη γνώση της άρρηκτης σύνδεσης πλούτου και ισχύος:

⁴²⁹ Βλ. Kagan, Donald, "Athenian Strategy in the Peloponnesian War", στο Murray, Williamson & Knox, MacGregor & Bernstein, Alvin, (eds.), *The Making of Strategy: Rulers, States and War* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), σελ. 24-55. Επίσης, Θουκυδίδου Ιστορία, Α 139-146, Β 34-45, Β 61-64. Επίσης, Πλατιάς, Αθανάσιος Γ., ό.π., (1999), *Platias, Athanassios G. & Koliopoulos, Constantinos, Thucydides on Strategy: Grand Strategies in the Peloponnesian War and their Relevance Today* (New York: Columbia University Press, 2010).

⁴³⁰ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 83, (Μετάφραση Άγγελου Βλάχου).

⁴³¹ Στο ίδιο, Α 80.

⁴³² Στο ίδιο, Β 34. Για μία ανάλυση της σημασίας της οικονομικής ισχύος δείτε και: Πλατιάς, Αθανάσιος Γ., (1999), ό.π., σελ. 48-49, 91, 92, 110, 132, *Platias, Athanassios G. & Koliopoulos, Constantinos*, ό.π., σελ. 6, 16, 26-7, 36-7, 62, 87.

«Γενικά οι πολεμικές επιχειρήσεις απαιτούν χίλια γρήγορα τέθριππα άρματα, χίλιες τέθριππες άμαξες καλυμμένες με δέρμα και εκατό χιλιάδες οπλισμένους άντρες. Όταν οι προμήθειες μεταφέρονται σε απόσταση χιλίων λι, τα ποσά που θα δαπανηθούν σε άρματα μάχης και λοιπό εξοπλισμό, στην ψυχαγωγία συμβούλων και επισκεπτών, καθώς και για την αγορά διάφορων υλικών, όπως κόλλα και βαφές, θα ανέλθουν σε χίλια χρυσά νομίσματα ημερησίως. Μετά την εξασφάλιση αυτού του ποσού, εκατό χιλιάδες άντρες μπορούν να κληθούν στα όπλα. Όταν ο στρατός επιδίδεται σε παρατεταμένες εκστρατείες, οι πόροι της Πολιτείας δεν θα επαρκέσουν. Όταν τα όπλα σας είναι αδρανή και ο ζήλος μειωμένος, όταν η δύναμή έχει εξαντληθεί και το χρήμα ξοδευτεί, οι γειτονικοί ηγεμόνες θα επωφεληθούν από την κατάστασή σας για να δράσουν. Γιατί δεν υπήρξε ποτέ παρατεταμένος πόλεμος, από τον οποίο να ωφελήθηκε μια χώρα. Όταν μια χώρα περιέρχεται σε ένδεια λόγω στρατιωτικών επιχειρήσεων, αυτό οφείλεται στη μεταφορά προμηθειών από μακρινές αποστάσεις. Η συντήρηση ενός στρατού, όταν αυτός βρίσκεται μακριά, κάνει το λαό φτωχότερο. Εκεί που βρίσκεται ο στρατός, οι τιμές των αγαθών είναι υψηλές. Όταν οι τιμές ανεβαίνουν, ο πλούτος του λαού εξανεμίζεται. Όταν ο πλούτος εξανεμίζεται, οι χωρικοί υποχρεώνονται να καταβάλουν έκτακτες εισφορές. Έτσι, με μειωμένη δύναμη και εξαντλημένους πόρους, τα νοικοκυριά στις κεντρικές πεδιάδες θα περιέλθουν σε απόλυτη ένδεια και τα επτά δέκατα του πλούτου τους θα εξανεμιστούν. Όσο για τις κυβερνητικές δαπάνες – τις οφειλόμενες σε σπασμένα άρματα, εξαντλημένα άλογα, πανοπλίες, και κράνη, τόξα και καταπέλτες, δόρατα και ασπίδες, ζώα και άμαξες για τη μεταφορά φορτίων – θα πρέπει να υπολογίζονται στο εξήντα τοις εκατό των συνολικών.»⁴³³

Ένα άλλο παράδειγμα για τη σχέση οικονομικής και στρατιωτικής ισχύος προσφέρουν οι μερκαντιλιστές της περιόδου από τον 16^ο ως και τον 18^ο αιώνα.⁴³⁴ Ο όρος «μερκαντιλισμός» αναφέρεται σε δόγματα και πρακτικές που τα ευρωπαϊκά κράτη χρησιμοποιούσαν στις οικονομικές σχέσεις τόσο στο εσωτερικό τους, όσο και διεθνώς. Βασικό κίνητρο των μερκαντιλιστών ήταν η αύξηση του ισχύος του κράτους μέσω της ανάπτυξης των οικονομικών του πόρων. Καθώς εκείνη την εποχή οι οικονομικοί πόροι σε μεγάλο βαθμό ταυίζονταν με τα πολύτιμα μέταλλα, οι μερκαντιλιστές θεωρούσαν κεντρικό δείκτη οικονομικής ευρωστίας τη συσσώρευση πολύτιμων μετάλλων στα κρατικά θησαυροφυλάκια. Έτσι, έδωσαν μεγάλη σημασία στο να έχει μια χώρα πλεόνασμα στο εμπορικό της ισοζύγιο, προκειμένου κατ' αυτόν τον τρόπο να αποκομίζει νέες ποσότητες από πολύτιμα μέταλλα. Το αποτέλεσμα ήταν να επιβάλλουν αυστηρό έλεγχο στις εισαγωγές και τις εξαγωγές, ενθαρρύνοντας ταυτόχρονα με κάθε τρόπο τις τελευταίες. Μέτρα όπως η

⁴³³ Tzu, Sun, *Η Τέχνη του Πολέμου*, (IntroBooks, 2003), σελ. 24, 25, 26, 27.

⁴³⁴ Για τις απόψεις των μερκαντιλιστών βλ. Earle, Edward Mead, "Smith, Hamilton, List: The Economic Foundations of National Power" στο Paret, Peter (ed.), *Makers of Modern Strategy: from Machiavelli to the Nuclear Age* (Oxford: Clarendon, 1986), σελ. 218-219 και Baldwin, David, *Economic Statecraft* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1985), σελ. 72-77. Επίσης, Gilpin, Robert, *The Political Economy of International Relations* (Princeton N.J.: Princeton University Press, 1987).

προώθηση της αυτάρκειας σε είδη διατροφής και πολεμικό υλικό, καθώς και η κρατική υποστήριξη βιοτεχνιών και εμπορικών επιχειρήσεων αποτελούν κλασσικές мерκανtilιστικές πρακτικές. Χαρακτηριστική για το πώς οι мерκανtilιστές έβλεπαν τη σχέση οικονομικής και στρατιωτικής ισχύος είναι η δήλωση του Κολμπέρ, υπουργού οικονομικών του Λουδοβίκου ΙΔ', ότι «το εμπόριο είναι η πηγή των χρημάτων και τα χρήματα αποτελούν τα ζωτικά νεύρα του πολέμου». Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται μεταγενέστερα και ο Καγκελάριος Carpinι στην ομιλία του στο Γερμανικό Κοινοβούλιο (Reichstag) στις 10 Δεκεμβρίου του 1891:

«Η ύπαρξη του κράτους τίθεται σε κίνδυνο όταν δεν βρίσκεται σε θέση να εξαρτάται από τις δικές του πηγές εφοδιασμού. Πιστεύω ότι δε μπορούμε να αντέξουμε χωρίς την παραγωγή δημητριακών σε τέτοια ποσότητα ώστε σε κατάσταση ανάγκης να επαρκεί για να θρέψουμε τον αυξανόμενο πληθυσμό μας... σε περίπτωση πολέμου... θεωρώ ως την καλλίτερη πολιτική, η Γερμανία να βασισθεί στη γεωργία της, από το να εμπιστευθεί μία αβέβαιη βοήθεια εκ μέρους ενός τρίτου κράτους σε περίπτωση πολέμου. Αποτελεί τη δική μου ακλόνητη πεποίθηση ότι σε ένα μελλοντικό πόλεμο η τροφοδοσία του στρατού και της χώρας, θα διαδραματίσει αποφασιστικό ρόλο».⁴³⁵

Οι απόψεις δύο βασικών εκπροσώπων του мерκανtilισμού, των Alexander Hamilton και Friedrich List, είναι χαρακτηριστικές. Ο Alexander Hamilton, θιασώτης του мерκανtilισμού, είχε μία βαθιά πίστη στη χρησιμοποίηση της οικονομικής πολιτικής ως όργανο τόσο της εθνικής ενοποίησης όσο και της εθνικής ισχύος. Ο κύριος στόχος του όπως τον περιέγραφε στην «Έκθεση για τα Βιομηχανικά υλικά» ("Report on Manufactures") ήταν να προωθήσει την εγχώρια βιομηχανία των Η.Π.Α. ώστε να μην εξαρτώνται από άλλες χώρες για την προμήθεια στρατιωτικών και άλλων ευαίσθητων υλικών.⁴³⁶ Όπως έγραφε και ο ίδιος:

«όχι μόνο ο πλούτος, αλλά και η ανεξαρτησία και η ασφάλεια μιας χώρας συνδέονται ουσιαστικά με την αφθονία των βιομηχανικών προϊόντων. Κάθε έθνος

⁴³⁵ Ερλ, Έντουαρντ Μηντ, «Άνταμ Σμίθ, Αλεξάντερ Χάμιλτον, Φρήντριχ Λιστ: Οι οικονομικές βάσεις της στρατιωτικής ισχύος», στο Peter, Paret, *Οι Δημιουργοί της Σύγχρονης Στρατηγικής: από τον Μακκιαβέλλι στην Πυρηνική Εποχή* (Εκδόσεις Κωνσταντίνου Τουρίκη, Αθήνα, 2004), σελ. 265.

⁴³⁶ Στο ίδιο, σελ. 282-3. Για το έργο του Hamilton δείτε: Vernier, Richard B., *The Revolutionary Writings of Alexander Hamilton* (Indianapolis: Liberty Fund, 2008), Lodge, Henry Gabot, (ed.), *The Works of Alexander Hamilton* (New York and London: G.P. Putnam's Sons, The Knickerbocker Press, 1904), Goldman, Lawrence (Ed.), *The Federalist Papers: Alexander Hamilton, James Madison, and John Jay* (Oxford & New York: Oxford University Press, 2008), Pole, J.R. (Ed.), *The Federalist: Alexander Hamilton, James Madison, John Jay* (Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc., 2005), Wood, Gordon S., *Empire of Liberty: A History of the Early Republic, 1789-1815* (Oxford & New York: Oxford University Press, 2009), Kagan, Robert, *Dangerous Nation: America's Place in the World from its Earliest Days to the Dawn of the Twentieth Century* (New York: Alfred A. Knopf, 2006). Για μία σύνδεση της φιλοσοφίας του Hamilton (σχετικά με την πολιτική οικονομία) με τις απόψεις του Αριστοτέλη σχετικά με τα χαρακτηριστικά του ηγέτη δείτε: Chan, Michael D., *Aristotle and Hamilton on Commerce and Statesmanship* (Columbia & London: University of Missouri Press, 2006).

που προσβλέπει σε μεγάλα έργα πρέπει να κάνει ό,τι μπορεί προκειμένου να αποκτήσει όλα όσα είναι ουσιώδη για τον εθνικό του εφοδιασμό. Αυτό περιλαμβάνει τα τρόφιμα, τη στέγαση, την ένδυση και την άμυνα».⁴³⁷

Για το Hamilton, η έλλειψη ενός εκ των παραπάνω μέσων σημαίνει την έλλειψη ενός κρίσιμης σημασίας οργάνου της πολιτικής, και ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσεων η έλλειψη αυτή θα είναι κάτι παραπάνω από αισθητή.⁴³⁸ Θεωρεί ότι ο σημαντικότερος τομέας στον οποίο θα πρέπει να εφαρμοσθεί μία προστατευτική πολιτική είναι αυτός της εθνικής ασφάλειας. Το όραμά του συνοψίζεται στη δημιουργία ενός κράτους στο οποίο οι διάφοροι τομείς της οικονομίας θα διαμόρφωναν μία κοινή εθνική οικονομία και θα προάσπιζαν ένα κοινό εθνικό συμφέρον. Όσον αφορά στην εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ, τονίζει ότι:

«οι ΗΠΑ, αναπτύσσοντας μία διαφοροποιημένη οικονομία, θα ενισχύσουν την ασφάλειά τους έναντι εξωτερικών κινδύνων, θα επιτύχουν να ελαττώσουν τις συχνές διακοπές των ειρηνικών σχέσεων τους με ξένα έθνη και, πράγμα πολύ σημαντικό, θα μπορέσουν να αποφύγουν τις συγκρούσεις και τους πολέμους μεταξύ των [διαφόρων] τμημάτων τους, πράγμα που θα ήταν αναπόφευκτο σε περίπτωση που η Ένωση θα διαλυόταν λόγω των ανταγωνισμών που θα αναπτύχονταν υποδαυλισμένοι από ξένες συνωμοσίες».⁴³⁹

Ο Hamilton, κινούμενος στα χνάρια της φιλοσοφίας του Περικλή, πίστευε ότι η δημιουργία ισχυρού ναυτικού θα συμβάλλει στην ολοκλήρωση της αμερικανικής εθνικής οικονομίας, η οποία με τη σειρά της θα οδηγήσει στην αύξηση της ισχύος του ναυτικού.⁴⁴⁰

Ένας άλλος μερκαντιστής, ο Friedrich List, στο έργο του ασχολήθηκε με την πολιτική και την οικονομία δίνοντας μεγάλη έμφαση στον παράγοντα της ισχύος, την οποία συνέδεσε με την ευημερεία. Πιστεύει ότι ο σκοπός της οικονομίας ενός κράτους,

«δεν είναι μόνο ο πλουτισμός, όπως συμβαίνει με την ατομική και κοσμοπολίτικη οικονομία, αλλά η ισχύς και ο πλούτος, διότι ο εθνικός πλούτος αυξάνεται και διασφαλίζεται με την εθνική ισχύ, όπως ακριβώς και η εθνική ισχύς αυξάνεται και διασφαλίζεται με τον εθνικό πλούτο».⁴⁴¹

⁴³⁷ Ερλ, Έντουαρντ Μηντ, ό.π., σελ. 283.

⁴³⁸ Στο ίδιο.

⁴³⁹ Στο ίδιο, σελ. 285.

⁴⁴⁰ Στο ίδιο, σελ. 285-287.

⁴⁴¹ Στο ίδιο, σελ. 298. Για μία ανάλυση των απόψεων του List δείτε και: Szporluk, Roman, *Communism and Nationalism: Karl Marx Versus Friedrich List* (New York & Oxford: Oxford University Press, 1988), Colwell, Stephen & Richelot, Henri & List, Friedrich, *National System of Political Economy* (Nabu Press, 2010), Henderson, William, *Friedrich List: Economist and Visionary 1789-1846* (Routledge, 1983), Hirst, Margaret Esther, *Life of Friedrich List and Selections of His Writings* (General Books LLC, 2010), List, Friedrich, *National System of Political Economy – Volume 1: The History* (Cosimo Classics, 2006), List, Friedrich, *National System of Political Economy – Volume 2: The Theory* (Cosimo Classics, 2006), List, Friedrich, *National System of Political Economy – Volume 3: The Systems and The Politics* (Cosimo Classics, 2006).

Για τον List, τα κύρια θεμέλια του του κράτους, δεν είναι μόνον οικονομικά, αλλά και πολιτικά. Παρ' όλο που οι πολίτες ενός κράτους μπορεί να διαθέτουν πολύ πλούτο, εάν το κράτος δεν διαθέτει την απαραίτητη ισχύ για να τους προστατεύσει, τότε και το κράτος και οι πολίτες του μπορεί να χάσουν σε μία μονάχα ημέρα, όχι μονάχα τον πλούτο που συγκέντρωναν κατά τη διάρκεια αιώνων, αλλά και τα δικαιώματά τους, την ελευθερία τους και την ανεξαρτησία τους.⁴⁴² Υποστήριζε ότι:

«Όπως η δύναμη εξασφαλίζει πλούτο και ο πλούτος αυξάνει τη δύναμη, κατά τον ίδιο τρόπο ο πλούτος και η δύναμη επωφελούνται εξίσου από ένα κράτος μέσα στα όρια του οποίου συνυπάρχουν αρμονικά η γεωργία, το εμπόριο και η βιομηχανία. Αν δεν υπάρχει αυτή η αρμονία, το κράτος δεν μπορεί να γίνει ούτε δυνατό ούτε πλούσιο».⁴⁴³

Για τον List η λέξη-κλειδί για την εθνική ασφάλεια είναι η παραγωγικότητα. Έγραφε συγκεκριμένα ότι:

«Οι κυβερνήσεις ... δεν έχουν μόνο το δικαίωμα αλλά και την υποχρέωση να προωθούν καθετί που αυξάνει τον πλούτο και τη δύναμη ενός έθνους, εφόσον κάτι τέτοιο δεν μπορεί να γίνει από τους ιδιώτες. Είναι, επομένως, καθήκον της κυβέρνησης να περιφρουρεί με πολεμικό ναυτικό το εμπόριο, διότι οι έμποροι δεν μπορούν να αυτοπροστατευθούν. Είναι επίσης καθήκον της να προστατεύει το διαμετακομιστικό εμπόριο με νόμους για τη ναυτιλία, αφού το διαμετακομιστικό εμπόριο ενισχύει τη ναυτική δύναμη με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που η ναυτική δύναμη προστατεύει το διαμετακομιστικό εμπόριο».⁴⁴⁴

Ο List, όπως φαίνεται από το παρακάτω απόσπασμα, αναγνώριζε τη σημασία της οικονομίας και ιδιαίτερα της βιομηχανίας για τη διεξαγωγή του πολέμου:

«Σε μια εποχή όπου η τεχνική και η μηχανική επιστήμη ασκούν τεράστια επίδραση στις μεθόδους του πολέμου, όπου οι πολεμικές επιχειρήσεις εξαρτώνται όλες τους τόσο πολύ από τα έσοδα του έθνους και όπου η επιτυχής άμυνα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το εάν το έθνος συνολικά είναι πλούσιο ή φτωχό, έξυπνο ή ηλίθιο, έντονα δραστήριο ή βυθισμένο στην απάθεια, από το αν οι συμπαθείς του στρέφονται αποκλειστικά προς την πατρίδα ή και προς ξένες χώρες κι από το αν μπορεί να συγκεντρώσει πολλούς ή λίγους υπερασπιστές της χώρας, η αξία των βιομηχανικών προϊόντων πρέπει να εκτιμάται όσο ποτέ άλλοτε με πολιτικά κριτήρια»⁴⁴⁵

⁴⁴² Ερλ, *Έντουαρντ Μηντ*, ό.π., σελ. 298.

⁴⁴³ Στο ίδιο.

⁴⁴⁴ Στο ίδιο, σελ. 298-99.

⁴⁴⁵ Στο ίδιο, σελ. 300.

Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι ακόμη και αυτός ο Adam Smith, ο θεωρητικός του φιλελευθερισμού στο διεθνές εμπόριο, είχε πλήρη επίγνωση της σύνδεσης μεταξύ γεωοικονομίας και γεωπολιτικής. Έτσι, εκτός από τον φημισμένο αφορισμό του ότι «η άμυνα είναι πιο σημαντική από την αφθονία» ο Smith πίστευε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις το κράτος θα έπρεπε να καλλιεργήσει την οικονομική του δύναμη και να τη χρησιμοποιήσει προκειμένου να πετύχει τους στόχους της πολιτικής του. Μερικές φορές, μάλιστα, έφτανε στο σημείο να υιοθετεί παρεκκλίσεις από την αρχή της ελευθερίας του εμπορίου, προκειμένου να ενισχυθεί η εθνική ασφάλεια της χώρας του.⁴⁴⁶ Έτσι, βλέπτε κανείς τον μεγαλύτερο οπαδό του ελεύθερου εμπορίου να υποστηρίζει νόμους που προστάτευαν τη ναυτιλία και την αλιεία της Βρετανίας, ακόμη και κατά παράβαση των αρχών του ελεύθερου εμπορίου. Για παράδειγμα, οι Νόμοι περί Ναυσιπλοίας όριζαν ότι οι εισαγωγές εμπορευμάτων σε αγγλικά λιμάνια θα γίνονταν είτε από αγγλικά πλοία είτε από πλοία της χώρας προέλευσης των εμπορευμάτων - πλήττοντας έτσι το διαμετακομιστικό εμπόριο που ασκούσαν οι Ολλανδοί - ενώ οι Νόμοι περί Αλιείας απαγόρευαν σε ξένους αλιείς να ψαρεύουν στις αγγλικές θάλασσες.⁴⁴⁷ Έγραφε χαρακτηριστικά:

«Είναι πολύ σημαντικό το βασίλειο να εξαρτάται όσο το δυνατόν λιγότερο από τους γείτονές του για τα βιομηχανικά προϊόντα που χρειάζονται στην άμυνά του. Και αν οι επιχειρήσεις που τα παράγουν δεν μπορούν να συντηρηθούν στην πατρίδα, είναι πολύ λογικό να φορολογηθούν όλοι οι άλλοι κλάδοι της βιομηχανίας προκειμένου να τις υποστηρίξουν».⁴⁴⁸

Ο λόγος που ο Adam Smith υποστήριζε τα νομοθετήματα αυτά ήταν ότι θεωρούσε πως εξυπηρετούσαν το ζωτικό συμφέρον της Βρετανίας να διατηρεί μια ισχυρή ναυτική δύναμη. Ο Edward Mead Earle θέτει τις απόψεις του Smith στη σωστή τους βάση:

«Όμως, το κρίσιμο ζήτημα που καθορίζει τη σχέση του με τη σχολή της εμποροκρατίας δεν είναι το αν οι απόψεις του για την οικονομία και το εμπόριο είναι σωστές

⁴⁴⁶ Στο ίδιο, σελ. 266. Για τις απόψεις του Adam Smith δείτε και: Kennedy, Gavin, *Adam Smith: A Moral Philosopher and His Political Economy* (Palgrave, 2008), Vaggi, Gianni & Groenewegen, Peter, *A Concise History of Economic Thought: From Mercantilism to Monetarism* (Palgrave, 2003), κεφάλαιο 11. Για τον κλασσικό φιλελευθερισμό (συμπεριλαμβανομένων των απόψεων του Adam Smith) δείτε: Razeen, Sally, *Classical Liberalism and International Economic Order: Studies in theory and intellectual history* (London and New York: Routledge, 1998). Για μία ανάλυση του έργου του Adam Smith μέσα από την κριτική σε αυτό δείτε: Milgate, Murray & Stimson, Shannon C., *After Adam Smith: A Century of Transformation in Politics and Political Economy* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2009), Rothschild, Emma, *Economic Sentiments: Adam Smith, Condorcet, and the Enlightenment* (Cambridge, Massachusetts & London, England: Harvard University Press, 2001). Για τον τρόπο συγγραφής του Adam Smith δείτε: Henderson, Willie, *Evaluating Adam Smith: Creating the wealth of nations* (London and New York: Routledge, 2006). Για μία σύνδεση του Adam Smith με τους κλασσικούς της αρχαίας Ελλάδας δείτε: Vivenza, Gloria, *Adam Smith and the Classics: The Classical Heritage in Adam Smith's Thought* (Oxford & New York: Oxford University Press, 2001).

⁴⁴⁷ Στο ίδιο, σελ. 272-3.

⁴⁴⁸ Στο ίδιο, σελ. 273.

ή όχι, αλλά το αν, όταν υπήρχε ανάγκη, θα έπρεπε να καλλιεργείται και να χρησιμοποιείται ως όργανο κρατικής πολιτικής η οικονομική ισχύς του έθνους».⁴⁴⁹

Η απάντηση του Smith σε αυτό το ερώτημα είναι απολύτως καταφατική.

Η γεωοικονομική συλλογιστική είναι έντονη και σε παραδοσιακές γεωπολιτικές θεωρίες. Οι θεωρίες του Αμερικανού γεωπολιτικού Alfred Thayer Mahan για αποφασιστική σημασία της θαλάσσιας ισχύος είχαν οικονομική βάση. Ο Mahan ξεκίνησε από τη διαπίστωση ότι το διεθνές εμπόριο είχε κεφαλαιώδη σημασία για την οικονομική δύναμη ενός κράτους. Κατά τον ίδιο τρόπο, ήταν σημαντικό να έχει κανείς αποικίες οι οποίες του εξασφάλιζαν απρόσκοπτη ροή πρώτων υλών και αγορές για τα προϊόντα του. Ο Mahan επεσήμανε ότι αυτός που ελέγχει τις θάλασσες μπορεί να ελέγξει το διεθνές εμπόριο, επιβάλλοντας ναυτικό αποκλεισμό στα εχθρικά λιμάνια. Έτσι, ο εχθρός θα αποκοπεί από τις διεθνείς αγορές, θα είναι σχετικά εύκολο να χάσει τις αποικίες του και τελικά θα οδηγηθεί σε οικονομική καταστροφή. Η στρατηγική αυτή εφαρμόστηκε με συνέπεια από τους Βρετανούς. Σε πρώτη φάση, αντιμετώπισαν τους Ισπανούς με σκοπό τόσο να ληστέψουν τα ισπανικά πλοία που μετέφεραν θησαυρούς από τον Νέο Κόσμο, όσο και να εξασφαλίσουν το δικαίωμα να εμπορεύονται με τις ισπανικές κτήσεις στην Αμερική. Μετά, ήρθε η σειρά των Ολλανδών, τους οποίους οι Βρετανοί εκδίωξαν από τη Βόρειο Αμερική, τη Νότιο Αφρική και τις Ινδίες. Τέλος, αποκλείοντας τα λιμάνια της Γαλλίας και των συμμάχων της και εμποδίζοντας έτσι την εμπορική δραστηριότητα των Γάλλων - ενώ την ίδια στιγμή η Βρετανία ήδη έμπαινε στη Βιομηχανική Επανάσταση - προκάλεσαν σοβαρή οικονομική ζημιά στον Ναπολέοντα, ενώ παράλληλα κατόρθωσαν να χρηματοδοτούν διαδοχικούς αντιγαλλικούς συνασπισμούς στην Ευρώπη. Τελικά, ο έκτος αντιγαλλικός συνασπισμός κατάφερε να νικήσει το Ναπολέοντα και να εξασφαλίσει την επικράτηση της "Pax Britannica" για τον επόμενο αιώνα.⁴⁵⁰

Γεωοικονομική συλλογιστική βρίσκεται πίσω και από το δόγμα της «ανάσχεσης» (containment), που αποτελούσε την καρδιά της υψηλής στρατηγικής των Ηνωμένων Πολιτειών μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η τυχόν κατάληψη της Ευρασίας από τους Σοβιετικούς (ή νωρίτερα από τον Χίτλερ) δεν ανησυχούσε τους Αμερικανούς επειδή η περιοχή αυτή είναι μεγάλη σε έκταση ή επειδή (θεωρητικά) είναι κεντρικά τοποθετημένη. Αυτό που τους ανησυχούσε, ήταν ότι όποιος καταλάμβανε την Ευρασία θα δημιουργούσε έναν οικονομικό οργανισμό πολύ μεγαλύτερο από ό,τι θα ήταν οι Ηνωμένες Πολιτείες. Μακροπρόθεσμα οι ΗΠΑ δεν θα μπορούσαν να αντιπαρατεθούν σε έναν τέτοιο οικονομικό οργανισμό, ο συσχετισμός δυνάμεων θα μεταβαλλόταν αποφασιστικά εις βάρος τους, και η στρατιωτική ήττα δεν θ' αργούσε.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ Στο ίδιο, σελ. 274.

⁴⁵⁰ Mahan, Alfred Thayer, *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783* (London: Sampson Low, Marston, 1892), Mahan, Alfred Thayer, *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793-1812* (δίοτομο) (London: Sampson Low, Marston, 1893).

⁴⁵¹ B.A. Gaddis, John Lewis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security* (New York: Oxford University Press, 1982) και επίσης, Gray, Colin, *The Geopolitics of Superpower* (Lexington: The University of Kentucky Press, 1988). Για το πώς οι ΗΠΑ χρησιμοποίησαν

Η διαπλοκή και η εναλλασσόμενη χρήση τόσο της γεωπολιτικής, όσο και της γεωοικονομίας, φαίνονται καθαρά σε δύο πολύ πρόσφατες συγκρούσεις, που έλαβαν χώρα αμέσως μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Η πρώτη απ' αυτές τις συγκρούσεις ήταν ο Πόλεμος του Κόλπου. Βλέπει κανείς ότι προτού οι Αμερικανοί χρησιμοποιήσουν την στρατιωτική τους ισχύ προηγήθηκε ένα τρομακτικό εμπάργκο διάρκειας έξι μηνών. Αυτό ουσιαστικά δεν είναι τίποτ' άλλο παρά ένας οικονομικός πόλεμος, μια χρησιμοποίηση του γεωοικονομικού πλεονεκτήματος της Δύσης ενάντια σε μια μικρή χώρα. Έχοντας κατ' αυτόν τον τρόπο γονατίσει το Ιράκ, και υλικά και ψυχολογικά, οι Ηνωμένες Πολιτείες πέρασαν στους αεροπορικούς βομβαρδισμούς και μετέπειτα στις χερσαίες επιχειρήσεις προκειμένου να δώσουν το τελειωτικό χτύπημα. Το μήλο είχε ήδη σαπίσει και δεν ήθελε παρά ένα πολύ μικρό χτύπημα για να πέσει.

Το ίδιο ουσιαστικά έγινε και στον πόλεμο της Γιουγκοσλαβίας. Πριν χρησιμοποιηθούν τα αεροπλάνα, είχε εξαπολυθεί ένας τρομακτικός οικονομικός πόλεμος εναντίον των Σέρβων.

Πουθενά καλύτερα δεν φαίνεται το γεωοικονομικό παιχνίδι και το πώς αυτό συνυπάρχει με το γεωπολιτικό απ' ό,τι στο θέμα του πετρελαίου. Το πετρέλαιο αποτελεί βασικό συστατικό τόσο της στρατιωτικής μηχανής όσο και του πλούτου των κρατών, άρα αποτελεί βασική παράμετρο στο πώς μοιράζεται η ισχύς στη διεθνή πολιτική.⁴⁵² Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Πόλεμος του Υομ Κίρρur το 1973. Τη στιγμή που ο πόλεμος άρχισε να παίρνει άσχημη τροπή για τους Άραβες, αυτοί κατέφυγαν σε πετρελαϊκό εμπάργκο και πέτυχαν την επιβολή εκχειρίδας. Το όπλο του πετρελαίου αύξησε τη γεωοικονομική ανταγωνιστικότητα των Αράβων και τους επέτρεψε να εξισορροπήσουν το στρατιωτικό τους μειονέκτημα.

Όταν το Ιράκ προσπάθησε να καταλάβει το Κουβέιτ, πολλοί ερμήνευσαν αυτήν την ενέργεια ως τον προάγγελο μιας κίνησης των Ιρακινών προς ολόκληρη τη Μέση Ανατολή και τον Περσικό Κόλπο. Αν η κίνηση αυτή πετύχαινε, θα είχε σαν αποτέλεσμα να περνούσε υπό τον έλεγχο του Ιράκ μια εξαιρετικά κρίσιμη γεωπολιτική περιοχή. Το Ιράκ έτσι θα αύξανε κατακόρυφα την οικονομική, πολιτική και στο τέλος τη στρατιωτική του δύναμη. Συνεπώς, ήταν πολύ λογικό να περιμένει κανείς ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες θα προσπαθούσαν να αποτρέψουν μια τέτοια εξέλιξη, κάτι που έκαναν με τον πόλεμο του Κόλπου.

την οικονομική διπλωματία στα πλαίσια του ανταγωνισμού τους με την ΕΣΣΔ βλ. Kunz, Diane, *Butter and Guns: America's Cold War Economic Diplomacy* (New York: The Free Press, 1997).

⁴⁵² Βλ. Yergin, Daniel, *The Prize* (New York: Simon and Schuster, 1991). Για μία πρόσφατη μελέτη για την οικονομική και γεωπολιτική σημασία του πετρελαίου για την εθνική ασφάλεια των Η.Π.Α. δείτε: *Does Imported Oil Threaten U.S. National Security?*, RAND, *Infrastructure, Safety, and Environment and National Security Research Division*, 2009. Για μία ιστορική και σύγχρονη προσέγγιση του ζητήματος της ενέργειας και των προοπτικών και προκλήσεων που υπάρχουν (ιδιαίτερα του πετρελαίου και του φυσικού αερίου) δείτε: Tertzakian, Peter, *A Thousand Barrels a Second: The Coming Oil Break Point and the Challenges Facing an Energy Dependent World* (McGraw-Hill, 2006). Για μία ανάλυση της ενεργειακής στρατηγικής των Η.Π.Α. δείτε: Hakes, Jay, *A Declaration of Energy Independence: How Freedom from Foreign Oil Can Improve National Security, Our Economy, and the Environment* (Wiley, John Wiley & Sons, Inc., 2008) και Ruppert, Michael C., *A Presidential Energy Policy: Twenty-five points addressing the Siamese twins of energy and money* (New World Digital Publishing, 2009).

Αυτήν τη στιγμή ένα σημαντικό ζήτημα στη διεθνή πολιτική έχει να κάνει με το ποιος θα ελέγξει τα πετρέλαια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.⁴⁵³ Τα αποθέματα πετρελαίου της περιοχής υπολογίζονται στα 200 δισεκατομμύρια βαρέλια. Αν και υπολείπονται ποσοτικά απ' αυτά της Μέσης Ανατολής, η ποιότητά τους είναι εξαιρετική και θεωρούνται η σημαντικότερη εναλλακτική πηγή πετρελαίου για τον επόμενο αιώνα.⁴⁵⁴ Μεγάλες δυνάμεις όπως η Ρωσία, οι ΗΠΑ και η Κίνα, αλλά και φιλόδοξες περιφερειακές δυνάμεις όπως η Τουρκία και το Ιράν έχουν αποδυθεί σ' έναν έντονο γεωπολιτικό/γεωοικονομικό ανταγωνισμό προκειμένου να τα ελέγξουν.⁴⁵⁵

Έτσι, από τη μια μεριά βλέπει κανείς τη Ρωσία, που θεωρεί ότι έχει παραδοσιακά ζωτικά συμφέροντα στην περιοχή, να προσπαθεί να ελέγξει τόσο την εξόρυξη και την παραγωγή του πετρελαίου της Κασπίας, όσο και τον έλεγχο των πετρελαιαγωγών που οδηγούν το πετρέλαιο στη Δύση. Από την άλλη μεριά, οι Ηνωμένες Πολιτείες θέλουν να βοηθήσουν τις χώρες της περιοχής να ανεξαρτητοποιηθούν από τη Μόσχα και ουσιαστικά να προσδεθούν στο Δυτικό άρμα.⁴⁵⁶ Η Κίνα, τέλος, διεκδικεί μέρος από τα πετρέλαια της Κεντρικής Ασίας και της Κασπίας, τα οποία της είναι αναγκαία για να διατηρήσει τους σημερινούς υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης στον 21^ο αιώνα. Από τις περιφερειακές δυνάμεις, το Ιράν προσπαθεί να διευρύνει την επιρροή του χρησιμοποιώντας το όπλο του Ισλάμ, ενώ η Τουρκία ποντάρει στη φυλετική συγγένεια με τους λαούς της περιοχής και στην υποστήριξη της Δύσης, που τη βλέπει σαν τοπικό αντίβαρο στη Ρωσία.⁴⁵⁷

Όλοι αυτοί ανταγωνίζονται χρησιμοποιώντας μερικά από τα πιο παραδοσιακά μέσα: Τα αλληπάλληλα πραξικοπήματα κι απόπειρες δολοφονίας πολιτικών ηγετών στη Γεωργία (Γκαμσαχουρντία, Σεβερντάτζε) και το Αζερμπαϊτζάν (Ελτσίνπεϋ, Αλίγιεφ) υποστηρίζονται από ξένες δυνάμεις (βασικά Ρωσία και Τουρκία) που αποσκοπούν στην εγκαθίδρυση φιλικών προς αυτές καθεστώτων. Με την εισβολή στην Τσετσενία η Ρωσία θέλησε να κατοχυρώσει τον έλεγχο των πετρελαιοπηγών και των πετρελαιαγωγών της περιοχής, ενώ από την άλλη μεριά η Τουρκία υποστήριξε τους Τσετσένους αντάρτες, οι οποίοι κατέστρεψαν ρωσικούς αγωγούς που περνούσαν από το έδαφός τους. Με την εκκαθάριση των Κούρδων στις νοτιοανατολικές περιοχές της, η Τουρκία προσπαθεί να καταστήσει ασφαλή τη διέλευση

⁴⁵³ Βλ. Arvanitopoulos, Constantine, "The Geopolitics of Oil in Central Asia", Thesis, Vol. 1, 4, Winter 1997-98, σελ. 18-28 και Πλατιάς, Αθανάσιος Γ., «Η γεωπολιτική των πετρελαίων και η Τουρκία», *Νέμεσις*, Ιανουάριος 1998, σελ. 54-57.

⁴⁵⁴ Βλ. Forsythe, Rosemarie, "The Politics of Oil in the Caucasus and Central Asia: Prospects of Oil Exploration and Export in the Caspian Basin", *Adelphi Paper*, 300 (London: International Institute for Strategic Studies, 1996), σελ. 6.

⁴⁵⁵ Για μια ενδιαφέρουσα ανάλυση βλ. Brzezinsky, Zbigniew, *The Grand Chessboard* (New York: Basic Books, 1997), σελ. 134-150. Επίσης, Blank, Stephen J., *Energy and Security in Transcaucasia* (Carlisle, PA: US Army College, 1994).

⁴⁵⁶ Βλ. Karasik, Theodore, "Azerbaijan, Central Asia, and Future Persian Gulf Security", *RAND Note N-3579-AF/4* (Santa Monica, CA: RAND 1993).

⁴⁵⁷ Βλ. Aydin, Mustafa, "Turkey and Central Asia: Challenges of Change", *Central Asia Survey*, Vol. 15, 1996, σελ. 157-177. Για μια πρόσφατη ανάλυση, δείτε και: Νταβούτογλου, Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας (Ποιότητα, Αθήνα, 2010)*.

του πετρελαίου από το έδαφός της. όλες αυτές οι ενέργειες είναι κινήσεις στο γεωπολιτικό και γεωοικονομικό παιχνίδι.

Στο παιχνίδι αυτό μπαίνουν ακόμα και ορισμένα δικά μας θέματα, όπως για παράδειγμα το Κυπριακό. Δεν είναι τυχαίο ότι ξαφνικά το Κυπριακό βρίσκεται στην επικαιρότητα, και με τον συγκεκριμένο μάλιστα τρόπο. Μία από τις ανησυχίες των Τούρκων για τους S-300 που αγόρασε η Κύπρος είναι ότι οι πύραυλοι αυτοί μπορούν να πλήξουν το λιμάνι του Τσεϊχάν, όπου σχεδιάζεται να καταλήξει ο κύριος αγωγός πετρελαίου από Καύκασο και Κεντρική Ασία. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να εξουδετερώσει το στρατηγικό πλεονέκτημα που οι Τούρκοι ελπίζουν ν' αποκομίσουν από τον αγωγό αυτό. Οι τουρκικές απειλές απέτρεψαν τελικά την εγκατάσταση αυτών των πυραύλων στην Κύπρο (κατέληξαν τελικά στην Ελλάδα).

Εκτός από την Κύπρο και την Ανατολική Μεσόγειο, στο παιχνίδι μπαίνει και το Αιγαίο. Το Αιγαίο πλέον δεν έχει μόνο γεωπολιτική αξία σε σχέση με την Ελλάδα και τη Τουρκία, αλλά έχει και σημαντική γεωοικονομική αξία στο μέτρο που εκεί θα μπορούσαν να καταλήξουν οι αγωγοί (π.χ. Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη) ή από εκεί περνούν οι θαλάσσιοι δίοδοι (Στενά) μέσω των οποίων καταλήγει το πετρέλαιο στη Δύση. Έτσι, η Τουρκία αφενός δημιούργησε προβλήματα στη διάβαση των Στενών προσπαθώντας να τροποποιήσει μονομερώς τη Συνθήκη του Μοντρέ, έτσι ώστε η διέλευση των πετρελαιοφόρων πλοίων να υπόκειται σε πολλαπλούς περιορισμούς, αφετέρου δημιούργησε κρίσεις και απείλησε με θερμά επεισόδια και πόλεμο στο Αιγαίο, δημιουργώντας συνθήκες παρατεταμένης αστάθειας στο τέρμα του προτεινόμενου αγωγού Μπουργκάς – Αλεξανδρούπολης, ο οποίος αποτελεί συνέχεια του ρωσικού δρόμου του πετρελαίου παρακάμπτοντας τα Στενά.⁴⁵⁸

Είτε όμως το πετρέλαιο διέλθει από τα Στενά ή/και καταλήξει στην Αλεξανδρούπολη, σε κάθε περίπτωση θα περνά από το Αιγαίο, Συνεπώς, η γεωοικονομική σημασία της Ελλάδας αυξάνεται. Αυτό προσπαθεί να αποτρέψει η Τουρκία προβάλλοντας θεωρίες για «γκρίζες ζώνες» στο Αιγαίο. Η σημασία του Αιγαίου για την Τουρκία είναι ευδιάκριτη στο βιβλίο του σημερινού Τούρκου Υπουργού Εξωτερικών Αχμέτ Νταβούτογλου – *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας* – ο οποίος συνδυάζει τις ιδιότητες του ακαδημαϊκού και του πολιτικού:

«Το Αιγαίο αποτελεί το σημαντικότερο θαλάσσιο κομβικό σημείο της Ευρασιατικής παγκόσμιας ηπείρου στην κατεύθυνση Βορρά-Νότου»,

«[...] το Αιγαίο, [...], έχει από αυτή την άποψη μία πρώτης τάξης στρατηγική σημασία όχι μόνο για την Ελλάδα και την Τουρκία, που διαθέτουν ακτές σε αυτή τη θάλασσα, αλλά κατ' αρχάς για τις παράκτιες χώρες του Εύξεινου Πόντου και έπειτα για όλες τις παγκόσμιες και περιφερειακές δυνάμεις που έχουν ανάγκη ενός μεταφορικού και εμπορικού κόμβου».⁴⁵⁹

⁴⁵⁸ Για μια λεπτομερή συζήτηση για τον αγωγό Μπουργκάς – Αλεξανδρούπολη βλ. Myrianthis, Michael, "Oleaginous Geopolitics in SW Asia and the Burgas-Alexandroupolis Oil Pipeline", *Occasional Research Paper 10* (Athens: Institute of International Relations, 1996).

⁴⁵⁹ Νταβούτογλου, Αχμετ, ό.π., σελ. 267.

Ο Αχμέτ Νταβούτογλου αναγνωρίζει ρητώς εκτός από τη γεωπολιτική και τη γεωοικονομική σημασία του Αιγαίου:

«Στην περίπτωση που η ελληνική θέση αποκτήσει ισχύ, η Τουρκία θα βρεθεί αντιμέτωπη με μία στρατηγική πολιορκία, αλλά θα επηρεασθεί απευθείας και στις οικονομικές της δραστηριότητες» [...] «Αν ληφθεί υπόψη και το γεγονός ότι το Αιγαίο αποτελεί την περιοχή-διάπλου της Προποντίδας και του Εύξεινου Πόντου, η γεωοικονομική σημασία αυτής της θάλασσας-διάπλου μπορεί να γίνει αντιληπτή κατά τον πιο ευδιάκριτο τρόπο».⁴⁶⁰

Συνοψίζοντας τις επιδιώξεις της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας σχετικά με το Αιγαίο, ο Α. Νταβούτογλου αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Η Τουρκία, για να γίνει μία πραγματική περιφερειακή δύναμη, είναι υποχρεωμένη να αυξήσει την πολιτική και οικονομική της επιρροή στις θαλάσσιες αρτηρίες που εκτείνονται από το Αιγαίο ως την Αδριατική και από το Σουεζ ως την Ερυθρά Θάλασσα.»⁴⁶¹

Στόχος της Τουρκίας είναι η εξουδετέρωση του στρατηγικού πλεονεκτήματος που διαφαίνεται ότι μπορεί να αποκτήσει η Ελλάδα. Η πρόσφατη αποχώρηση της Βουλγαρίας από την υλοποίηση του έργου λόγω επιπτώσεων σε πολιτιστικά μνημεία και στο περιβάλλον, αλλά και για οικονομικούς λόγους αποτελεί μία αρνητική εξέλιξη για την ενεργειακή πολιτική της χώρας.⁴⁶² Εάν τη συνδυάσουμε και με τις κινήσεις της Τουρκίας στο ενεργειακό επίπεδο (συμφωνία Πούτιν-Ερντογάν για διέλευση του South Stream από τα τουρκικά χωρικά ύδατα στη μαύρη θάλασσα, συμμετοχή της Τουρκίας στον πετρελαιοαγωγό Σαμψούντα-Τσεϊχάν και συμμετοχή της Τουρκίας -Botas- στο υποθαλάσσιο τμήμα του αγωγού Ελλάδας-Ιταλίας - ITGI) και με τις σκέψεις της Ρωσίας (λόγω της στάσης της Βουλγαρίας) ο αγωγός South Stream να διέλθει από τη Ρουμανία και όχι από τη Βουλγαρία, αποκόπτοντας τόσο την Ελλάδα όσο και τη Ν. Ιταλία από αυτό το ενεργειακό έργο, βλέπουμε ξεκάθαρα τη σημασία της ενέργειας στην εξωτερική πολιτική μιας χώρας.⁴⁶³

Επομένως, βλέπουμε ότι διάφορα εθνικά μας θέματα αποτελούν πτυχές ενός απέραντου γεωοικονομικού παιχνιδιού, το οποίο επηρεάζει καθοριστικά την ισχύ των κρατών.

Μέχρι στιγμής έχει καταδειχθεί το πώς γεωπολιτική και γεωοικονομία αλληλοσυνδέονται, το πώς αποτελούν τις δύο διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος.

⁴⁶⁰ Στο ίδιο, σελ. 269-70.

⁴⁶¹ Στο ίδιο, σελ. 270.

⁴⁶² «Εκτός αγωγού Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη η Βουλγαρία», *Ανιχνεύσεις*, 11/06/2010, Λιάγγου, Χρύσα, «Προς ακύρωση ο αγωγός Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη», *Καθημερινή*, 14/05/2010, Λιάγγου, Χρύσα, «Καρκινοβατεί ο Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη», *Καθημερινή*, 21/05/2010.

⁴⁶³ Πατσούκας, Αχιλλεάς, «Η Ρωσία εξετάζει τη δίοδο του South Stream από τη Ρουμανία, αποκλείοντας την Ελλάδα», *Καθημερινή*, 18/06/2010, Λιάγγου, Χρύσα, «Είσοδος της Τουρκίας στον ελληνοϊταλικό αγωγό φυσικού αερίου», *Καθημερινή*, 21/04/2010.

Θα ακολουθήσει τώρα μια αναφορά στο σημερινό παγκόσμιο σύστημα υπό το πρίσμα του γεωπολιτικού και γεωοικονομικού ανταγωνισμού.

Όσον αφορά το φαινόμενο της ευρωπαϊκής ενοποίησης, είναι καλό να έχει κανείς υπόψη ότι η ευρωπαϊκή ενοποίηση και η προσπάθεια ενίσχυσής της ήταν ο μόνος τρόπος για να μπορέσουν οι Ευρωπαίοι να ανταγωνιστούν την Ιαπωνία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η όλη αυτή διαδικασία, που κορυφώθηκε στο Μάαστριχτ και το Άμστερνταμ και τώρα ενισχύεται ακόμη περισσότερο με το ενιαίο νόμισμα, έχει έναν κοινό παρονομαστή: Να κάνει την Ευρώπη έναν οικονομικό οργανισμό πολύ πιο ανταγωνιστικό, σε σχέση με τόσο με τις Ηνωμένες Πολιτείες, όσο και με την Ιαπωνία. Αν η Ευρώπη δεν προχωρούσε σε όλα αυτά τα βήματα, οι μεμονωμένες ευρωπαϊκές χώρες δεν θα είχαν καμία τύχη στον ανταγωνισμό με αυτά τα δύο οικονομικά μεγαθήρια.⁴⁶⁴

Συνεπώς, το όλο φαινόμενο της ευρωπαϊκής ενοποίησης έχει, σε μεγάλο βαθμό, να κάνει με την προσπάθεια της Ευρώπης να αυξήσει τις επιδόσεις της σε αυτόν τον γεωοικονομικό ανταγωνισμό. Όπως γίνεται αντιληπτό, το όλο ευρωπαϊκό εγχείρημα μικρή σχέση έχει με την οικονομική συνεργασία την οποία ευαγγελίζονται οι φιλελεύθεροι, αλλά έχει να κάνει με τον ανταγωνισμό με τα άλλα δύο οικονομικά μπλοκ, το αμερικανικό και το ιαπωνικό/ασιατικό.

Ο κόσμος, λοιπόν, φαίνεται να διαμορφώνεται ουσιαστικά σε τρία μπλοκ, που ελέγχουν το μεγαλύτερο ποσοστό του παγκόσμιου ακαθάριστου εισοδήματος. Αυτή την στιγμή η Ευρώπη ελέγχει περίπου το 25-26% του παγκόσμιου ακαθάριστου εισοδήματος, οι Αμερικανοί ελέγχουν γύρω στο 20%, ενώ οι Ιάπωνες ελέγχουν το 12-13%. Αν στο ιαπωνικό μερίδιο προσθέσει κανείς και το μερίδιο των υπολοίπων Νέων Βιομηχανικών Χωρών της Ανατολικής Ασίας, τότε το ποσοστό του ασιατικού μπλόκ φτάνει στο 20%. Τα τρία αυτά μεγάλα οικονομικά μπλοκ συνεργάζονται και ανταγωνίζονται ταυτόχρονα.⁴⁶⁵

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου οι οικονομικές σχέσεις ΗΠΑ-Ευρώπης-Ιαπωνίας ήταν σε γενικές γραμμές αρμονικές. Η ύπαρξη του Σοβιετικού κινδύνου λειτουργούσε συνεκτικά, ενώ η οικονομική ηγεμονία των Αμερικανών εκείνη την περίοδο τους επέτρεπε να επωμισθούν το κόστος της οικονομικής ανόρθωσης της Ευρώπης και της Ιαπωνίας ως μέσο ανάσχεσης των Σοβιετικών. Η κατάρρευση της ΕΣΣΔ, η σταδιακή μείωση της αμερικανικής οικονομικής πρωτοκαθεδρίας και η παράλληλη αύξηση της οικονομικής δύναμης της Ευρώπης και της Ιαπωνίας έχουν πλέον οδηγήσει στην αλλαγή του σκηνικού.

Ήδη, έχει αρχίσει η θεσμοποίηση των περιφερειακών οικονομικών σχηματι-

⁴⁶⁴ Για μια εκτεταμένη ανάλυση βλ. Πλατιάς, Αθανάσιος Γ., (1995), ό.π., σελ. 128-137.

⁴⁶⁵ Βλ. μεταξύ άλλων, Thurow, Lester, *Head to Head: The Incoming Economic Battle Among Japan, Europe and America* (New York: Morrow, 1992), Luttwak, Edward, *The Endangered American Dream: How to Stop the United States from becoming a Third World Country and How to Win the Geo-economic Struggle for Industrial Supremacy* (New York: Simon and Schuster, 1993), Hart, Jeffrey A., *Rival Capitalists: International Competitiveness in the United States, Japan and Western Europe* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1992, 1993), Garten, Jeffrey E., *A Cold Peace: America, Japan, Germany and the Struggle for Supremacy* (New York: Times Books, 1992), Sandholz, W. & Zysman, J., "1992: Recasting the European Bargain", *World Politics* (October 1989), σελ. 95-128.

σμών. Εκτός από την Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου κυριαρχεί το γερμανικό μάρκο, υπάρχει πλέον η ζώνη της Βορειοαμερικανικής Συμφωνίας Ελευθέρου Εμπορίου (North American Free Trade Agreement – NAFTA) όπου κυριαρχεί το αμερικανικό δολάριο και η ζώνη στον Ασιατικό Ειρηνικό όπου κυριαρχεί το ιαπωνικό γιέν.

Είναι πολύ ενδιαφέρον να δει κανείς ότι αυξάνονται οι οικονομικές ανταλλαγές (π.χ. εμπόριο, επενδύσεις) μέσα σε αυτά τα μπλοκ, αλλά μειώνονται οι μεταξύ τους οικονομικές ανταλλαγές.⁴⁶⁶ Δηλαδή, για παράδειγμα, στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού μπλοκ αυξάνονται οι ανταλλαγές μεταξύ των χωρών που το απαρτίζουν, αλλά ταυτόχρονα μειώνονται οι συναλλαγές τόσο με τις Ηνωμένες Πολιτείες, όσο και με την Ιαπωνία. Έτσι, μπορεί μεν να κυριαρχεί το φαινόμενο της συνεργασίας μέσα στην κάθε ζώνη, αλλά παράλληλα οι ζώνες αυτές ανταγωνίζονται μεταξύ τους. Επομένως, εκεί που οι φιλελεύθεροι βλέπουν οικονομική συνεργασία, στην πραγματικότητα υπάρχει γεωοικονομικός ανταγωνισμός.

Ποιες είναι οι μελλοντικές τάσεις σχετικά με τις σχέσεις των τριών αυτών μπλοκ μεταξύ τους; Τρία είναι τα σενάρια για το μέλλον. Το πρώτο, το αισιόδοξο σενάριο, είναι να εγκαθιδρυθεί ένας “τριμερισμός” (trilateralism). Ουσιαστικά δηλαδή, να υπάρχει ένα είδος τριμερούς διαχείρισης του διεθνούς συστήματος από τις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ευρώπη και την Ιαπωνία. Στην περίπτωση αυτή δημιουργείται ένα πλαίσιο το οποίο οριοθετεί τον ανταγωνισμό. Το παιχνίδι αποκτά κανόνες, και δημιουργείται στην πράξη ένα «διεθνές καθεστώς» (international regime) που ρυθμίζει τον ανταγωνισμό.

Το δεύτερο σενάριο, που είναι το απαισιόδοξο, είναι να εμπλακούν αυτά τα τρία μπλοκ σε ανεξέλεγκτο και πέρα από κάθε ρύθμιση ανταγωνισμό μεταξύ τους, που σε τίποτα δεν θα διαφέρει από οικονομικό πόλεμο. Αυτό θα έχει αντίκτυπο και στο πολιτικό πεδίο, αυξάνοντας τις πολιτικές εντάσεις.⁴⁶⁷

Τέλος, υπάρχει και το τρίτο, ενδιάμεσο σενάριο, το οποίο φαίνεται και το πιο πιθανό, και είναι αυτό του αμυντικού προστατευτισμού. Σύμφωνα με αυτό το σενάριο, το κάθε μπλοκ προσπαθεί να υπάρχει αυτόνομο, να έχει μια όσο γίνεται περισσότερο αυτόνομη οικονομική ζωή, μειώνοντας παράλληλα τις τριβές και τον ανταγωνισμό με τα άλλα μπλοκ. Ήδη αναφέρθηκαν οι τάσεις σύμφωνα με τις οποίες οι οικονομικές ανταλλαγές τείνουν να λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια του καθενός από τα μπλοκ, οδηγώντας τα μακροπρόθεσμα σε σχετική απομόνωση μεταξύ τους.

Βεβαίως, σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του διεθνούς συστήματος γενικότερα και των τριών παραπάνω μπλοκ ειδικότερα θα διαδραματίσει η αντίδραση των κρατών στη διεθνή οικονομική κρίση που λαμβάνει χώρα στις ημέρες μας. Ιδιαίτερα για τις χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γενικότερα, και της Ευρωζώνης, ειδικότερα, η αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης αποτελεί μία σημαντική δοκιμασία από την

⁴⁶⁶ Βλ. Sandholz, W. et al., *The Highest Stakes: The Economic Foundations of the Next Security System* (Oxford University Press, 1993).

⁴⁶⁷ Για μια ανάλυση της έννοιας του οικονομικού πολέμου βλ. Rowe, David M., “Trade Wars and International Security: The Political Economy of International Economic Conflict”, *Working Paper No 6* (Cambridge, Mass.: Harvard University, John Olin Institute for Strategic Studies, 1994). Επίσης, Borras, Michael & Weber, Steve & Willingson, Joseph & Zysman, John, “Mercantilism and Global Security”, *The National Interest*, Fall 1992, σελ. 21-29.

οποία θα εξαρτηθεί η πορεία του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, εφόσον ο οικονομικός (περιλαμβανομένου του νομισματικού) τομέας αποτελεί την ατμομηχανή του φαινομένου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Γενικότερα, χώρες που θα αντιμετωπίσουν γρήγορα και αποτελεσματικά την οικονομική κρίση, που θα μετατρέψουν την κρίση σε ευκαιρία και θα καταφέρουν να αυξήσουν την ανταγωνιστικότητά τους και την οικονομική τους ισχύ, θα είναι οι κερδισμένες στο διεθνή γεωοικονομικό και γεωπολιτικό ανταγωνισμό.⁴⁶⁸

Τελειώνοντας, θεωρείται σκόπιμο να γίνει μια μικρή αναφορά στη χώρα μας.⁴⁶⁹ Η κυρίαρχοσα λογική, σύμφωνα με την οποία ο μοναδικός εθνικός στόχος της Ελλάδας είναι η σύγκλιση με την Ευρωπαϊκή Ένωση και ότι από εκεί και πέρα όλα τα άλλα θα έρθουν μόνα τους, είναι τελείως λανθασμένη. Εκτός από τον στόχο της σύγκλισης, έχουμε παράλληλα και γεωπολιτικούς και γεωοικονομικούς στόχους (βλ. πίνακα 1).

Σε γενικές γραμμές, οι στόχοι μας εντοπίζονται στην αναζήτηση ασφάλειας και οικονομικής ανάπτυξης/ευημερίας. Οι στόχοι μας μπορούν να εξειδικευθούν στην αντιμετώπιση προκλήσεων που προέρχονται από τέσσερις γεωγραφικές κατευθύνσεις:

- α) Η Ανατολική πρόκληση: Η αντιμετώπιση της Τουρκίας γίνεται όλο και δυσκολότερη όσο αλλάζει ο συσχετισμός δυνάμεων και αυξάνεται η διπλωματική και στρατιωτική ισχύς της γείτονος χώρας σε βάρος της Ελλάδας. Η αλλαγή στο ισοζύγιο ισχύος αποδυναμώνει τη διαπραγματευτική μας θέση, εξασθενεί την αποτρεπτική μας ικανότητα και αυξάνει την τουρκική προκλητικότητα. Αποτελεί, λοιπόν, επιτακτική ανάγκη η εξισορρόπηση της φιλόδοξης και επεκτατικής Τουρκίας. Η κατοχύρωση της εθνικής ασφάλειας της χώρας περνάει μέσα από την επιτυχή εξισορρόπηση της Τουρκίας. Η συντελούμενη οικονομική κρίση που έχει σαν αποτέλεσμα την περικοπή εξοπλιστικών προγραμμάτων και δαπανών για την άμυνα αποτελεί τόσο μία δυσκολία, όσο και μία ευκαιρία για εξορθολογισμό των αμυντικών μας δαπανών.
- β) Η Δυτική πρόκληση: Η Ελλάδα είναι τυπικά μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), όμως ουσιαστικά είναι οριακό μέλος του ευρωπαϊκού κατεστημένου. Μόνο με αύξηση της οικονομικής της ανταγωνιστικότητας θα έχει πιθανότητα επιτυχίας η πορεία σύγκλισης. Η αποφυγή, λοιπόν, της περιθωριοποίησης και η ενσωμάτωση στον σκληρό πυρήνα της ΕΕ -αν αυτός προκύψει- αποτελεί πρόκληση για την Ελλάδα. Η Ελλάδα πρέπει από τη μια πλευρά να αξιοποιεί τη θέση της στη Δύση για να ενισχυθεί ο περιφερειακός της ρόλος και από την άλλη να χρησιμοποιήσει τον περιφερειακό της ρόλο στα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο για να αυξήσει το ειδικό της βάρος στη Δύση. Η σημερινή οικονομική κρίση θέτει σε αμφιβολία το μέλλον της Ελλά-

⁴⁶⁸ Για τις γεωπολιτικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης δείτε: Blackwill, Robert D., *The Geopolitical Consequences of the World Economic Recession-A Caution*, Occasional Paper, RAND, 2009.

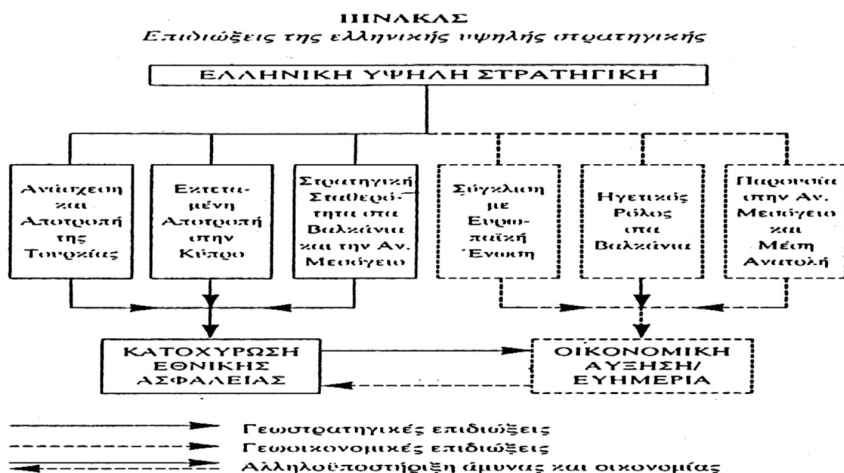
⁴⁶⁹ Για μια εκτεταμένη συζήτηση βλ. Αθανάσιος Γ. Πλατιάς, *Ελληνική Υψηλή Στρατηγική: Προβλήματα και Προοπτικές* (υπό έκδοση).

δος στον σκληρό Ευρωπαϊκό πυρήνα.

γ) Η Βόρεια πρόκληση: Η αναζήτηση ηγετικού ρόλου στα Βαλκάνια αποτελεί μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου τη νέα πρόκληση για τη χώρα μας. Τα Βαλκάνια αποτελούν τη χρυσή ευκαιρία για μεγάλη άνοδο της διεθνούς θέσης και ισχύος της χώρας. Ο συσχετισμός δυνάμεων στην περιοχή είναι εξαιρετικά ευνοϊκός για μας, αλλά εξακολουθεί να κairoφυλακτεί ο κίνδυνος γενικότερης αποσταθεροποίησης της περιοχής.⁴⁷⁰ Ένας ηγετικός ρόλος στα Βαλκάνια πάντως θα αναβάθμιζε την Ελλάδα στην ΕΕ και το ΝΑΤΟ.

δ) Η Νότια πρόκληση: Η Ελλάδα έχει σημαντικά γεωστρατηγικά και γεωοικονομικά συμφέροντα στην Ανατολική Μεσόγειο (βλ. Κύπρος) και τη Μέση Ανατολή. Το «ξαναμοίρασμα της τράπουλας» στην περιοχή δημιουργεί ευκαιρίες για εντονότερη ελληνική οικονομική, διπλωματική και στρατιωτική παρουσία. Δεν πρέπει να ξεχνάμε άλλωστε ότι οι ανακατατάξεις στην περιοχή επηρεάζουν τόσο τον γεωπολιτικό και γεωοικονομικό ανταγωνισμό Ελλάδας - Τουρκίας, όσο και το ειδικό βάρος της Ελλάδας στη διεθνή πολιτική (βλ. παραπάνω).

Συμπερασματικά, οι πολιτικοί στόχοι ενός κράτους όπως η Ελλάδα, η οποία πρέπει να ανταγωνιστεί τόσο σε γεωστρατηγικό όσο και γεωοικονομικό επίπεδο, εντοπίζονται στην αναζήτηση ασφάλειας και οικονομικής ανάπτυξης/ευημερίας. Οι δύο αυτοί στόχοι είναι συμπληρωματικοί και αλληλοϋποστηρίζονται, αφού αφενός η ασφάλεια ενός κράτους αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση οικονομικής και πολιτικής ευημερίας σε ένα ανταγωνιστικό σύστημα και αφετέρου η οικονομική ανάπτυξη συμβάλλει στην ασφάλεια.

Μια τελευταία παρατήρηση: Αν η λογική των διεθνών σχέσεων είναι κατά βάση

⁴⁷⁰ Για μια ανάλυση βλ. Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, *Τα Βαλκάνια μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1994).

ανταγωνιστική και δεν έχει σημασία αν τα μέσα με τα οποία διεξάγεται ο ανταγωνισμός είναι όπλα ή εμπόριο, η Ελλάδα χρειάζεται μια στρατηγική ανταγωνιστικότητας.⁴⁷¹ Η σημερινή οικονομική κρίση που αντιμετωπίζει η Ελλάδα δεν είναι αποτέλεσμα μόνο μιας παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, αλλά είναι αποτέλεσμα της έλλειψης διεθνούς ανταγωνιστικότητας της χώρας. Η οικονομική κρίση βρήκε την Ελλάδα με μία αδύναμη οικονομία και με ένα διοικητικό γραφειοκρατικό μηχανισμό που έθετε εμπόδια στην ανάπτυξη της τεχνολογίας, της επιστήμης και της επιχειρηματικότητας. Η πιο μεγάλη πρόκληση της χώρας για τα επόμενα χρόνια είναι η αύξηση της διεθνούς της ανταγωνιστικότητας.⁴⁷² Τα τελευταία 15-20 χρόνια η Ελλάδα βρίσκεται σε οικονομική στασιμότητα, ενώ τόσο οι φίλοι της όσο και οι εχθροί της αναπτύσσονται πιο γρήγορα απ' αυτήν. Για παράδειγμα, το 1980 το ελληνικό ΑΕΠ ήταν κοντά στο 80% του τουρκικού, ενώ σήμερα είναι λιγότερο από το 50%. Παράλληλα, σε σχέση με τους Ευρωπαίους, τα τελευταία 15 χρόνια αντί για σύγκλιση έχουμε ουσιαστικά απόκλιση με κίνδυνο να μπούμε στο περιθώριο της Ευρώπης.

Χωρίς αύξηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας δεν είναι εφικτή μακροπρόθεσμα ούτε η εξισορρόπηση της Τουρκίας, ούτε η σύγκλιση με την Ευρώπη, ούτε η διατήρηση δεσπόζουσας θέσης της χώρας μας στα Βαλκάνια. Χρειαζόμαστε επείγοντως μια στρατηγική ανταγωνισμού.⁴⁷³

⁴⁷¹ Για τη σημασία της διεθνούς ανταγωνιστικότητας βλ. Landes, David S., *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some are so Rich and Some so Poor* (New York: W.W. Norton, 1999). Βλ. επίσης Porter, Michael, *The Competitive Advantage of Nations* (New York: Free Press, 1998).

⁴⁷² Για μια συγκριτική εξέταση της ανταγωνιστικότητας της Ελλάδας βλ. 1998: *The World Competitiveness Yearbook* (Lausanne: IMD, 1998).

⁴⁷³ Για μερικές ιδέες πάνω σ' αυτό το ζήτημα βλ. Αθανάσιος Πλατιάς Γ., (1995), ό.π., σελ. 214-215.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΟΠΛΑ ΤΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Παραδείγματα Οικονομικής Διπλωματίας: Αρνητικές Κυρώσεις

Εμπόριο	Κεφάλαιο
Εμπάργκο	Πάγωμα/Δέσμευση κεφαλαίων
Μπουκόταζ	Έλεγχοι στις εισαγωγές ή εξαγωγές
Αύξηση δασμολογίου	Αναστολή βοήθειας
Δασμολογικές διακρίσεις (δυσμενείς)	Απαλλοτρίωση
Ανάκληση «ρήτρας μάλλον ευνοούμενου κράτους»	Φορολογία (δυσμενής)
Μαυροπίνακας	Κατακράτηση οφειλών σε διεθνή οργανισμό
Ποσοτώσεις (εισαγωγών ή εξαγωγών)	Απειλές για τα παραπάνω
Άρση αδείας (εισαγωγών ή εξαγωγών)	
Ντάμπινγκ	
Παρεμποδιστική αγορά (preclusive buying)	
Απειλές για τα παραπάνω	

ΣΗΜΕΙΩΣΗ:

Εμπάργκο – απαγόρευση των εξαγωγών, κάποιες φορές αναφέρεται σε απαγόρευση του συνόλου των εμπορικών συναλλαγών.

Μπουκόταζ – απαγόρευση των εισαγωγών.

Αύξηση δασμολογίου – αύξηση της φορολογίας στις εισαγωγές προερχόμενες από συγκεκριμένα κράτη.

Δασμολογικές διακρίσεις – η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση των εισαγωγών από συγκεκριμένα κράτη σε σχέση με αντίστοιχες εισαγωγές άλλων κρατών.

Ανάκληση ρήτρας μάλλον ευνοούμενου κράτους – τερματισμός της ευνοϊκής μεταχείρισης των εισαγωγών μιας χώρας σε σύγκριση με ανάλογες εισαγωγές άλλων χωρών.

Μαυροπίνακας – απαγόρευση των επιχειρηματικών συναλλαγών με εταιρείες που εμπορεύονται με τη συγκεκριμένη χώρα.

Ποσοτώσεις – ποσοτικοί περιορισμοί σε συγκεκριμένες εισαγωγές ή εξαγωγές.

Άρση αδείας – άρνηση αδείας για την εισαγωγή ή εξαγωγή συγκεκριμένων αγαθών.

Ντάμπινγκ – εσκεμμένη πώληση των εξαγωγών σε τιμές χαμηλότερες του κόστους παραγωγής, π.χ. η παράλυση της οικονομίας μιας συγκεκριμένης χώρας μέσω της υποτίμησης της τιμής ενός εξαγωγίμου προϊόντος-κλειδιού ή μέσω της εξασφάλισης προβαδίσματος στην παγκόσμια αγορά.

Παρεμποδιστική αγορά – αγορά ενός προϊόντος με σκοπό την άρνησή του προς τη συγκεκριμένη χώρα.

Πάγωμα/Δέσμευση κεφαλαίων – η κατάσχεση κεφαλαίων, η άρνηση πρόσβασης σε τραπεζικούς λογαριασμούς ή σε άλλα περιουσιακά στοιχεία που ανήκουν σε μια συγκεκριμένη χώρα.

Έλεγχοι για την εισαγωγή ή εξαγωγή κεφαλαίου – περιορισμοί ως προς το ποιος δύναται να μεταφέρει πόση ποσότητα κεφαλαίου και για ποιους σκοπούς εντός και εκτός μιας χώρας.

Αναστολή βοήθειας – η μείωση, ο τερματισμός ή η επιβράδυνση κονδυλίων βοήθειας.

Απαλλοτρίωση – αφαίρεση ιδιοκτησίας περιουσιακών στοιχείων που ανήκουν σε μια συγκεκριμένη χώρα.

Φορολογία – η μεροληπτική φορολόγηση των περιουσιακών στοιχείων ενός συγκεκριμένου κράτους.

Κατακράτηση οφειλών σε διεθνή οργανισμό – μη πληρωμή, καθυστέρηση πληρωμής ή μείωση πληρωμής οικονομικών υποχρεώσεων που απορρέουν από παλαιότερους διακανονισμούς.

Απειλές για τα παραπάνω – η υλοποίηση κάποιας από τις παραπάνω τεχνικές σε συνάρτηση με τους τρόπους συμπεριφοράς ενός συγκεκριμένου κράτους.

Πηγή: Baldwin, David, *Economic Statecraft*, ό.π., σελ. 41. Δείτε και Wallensteen, Peter & Staibano, Carina (eds.), *International Sanctions: Between words and wars in the global system* (London and New York: Routledge, 2005).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Παραδείγματα Οικονομικής Διπλωματίας: Θετικές Κυρώσεις

Εμπόριο	Κεφάλαιο
Δασμολογικές διακρίσεις (ευνοϊκές)	Παροχή βοήθειας
Παραχώρηση «ρήτρας μάλλον ευνοουμένου κράτους»	Εγγυήσεις επενδύσεων
Μείωση δασμολογίου Ενθάρρυνση εισαγωγής ή	εξαγωγής ιδιωτικού κεφαλαίου
Άμεση αγορά	Φορολογία (ευνοϊκή)
Επιδοτήσεις στις εξαγωγές ή εισαγωγές	
Παραχώρηση αδειών (για εισαγωγές ή εξαγωγές)	
Υποσχέσεις για τα παραπάνω	

ΣΗΜΕΙΩΣΗ:

Δασμολογικές διακρίσεις – ευνοϊκοί δασμοί προς τις εισαγωγές από συγκεκριμένα κράτη.

Παραχώρηση «ρήτρας μάλλον ευνοουμένου κράτους» - υπόσχεση ευνοϊκής και ισότιμης μεταχείρισης των εισαγωγών μιας χώρας σε σύγκριση με εισαγωγές αναλόγων προϊόντων από άλλες χώρες.

Μείωση δασμολογίου – μείωση των δασμών γενικά ή σε σχέση με συγκεκριμένα προϊόντα.

Άμεση αγορά – πληρωμή υπηρεσιών ή αγαθών, π.χ. η αγορά της περιοχής της Λουϊζιάνας από την κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών.

Επιδοτήσεις στις εξαγωγές ή εισαγωγές – η επιδότηση των εξαγωγών προς ή των εισαγωγών από μια συγκεκριμένη χώρα, π.χ. η πώληση όπλων προς τις

χώρες του Τρίτου Κόσμου ή η εισαγωγή Κουβανέζικης ζάχαρης στις Ηνωμένες Πολιτείες (πριν το 1960) σε τιμές ανώτερες της διεθνούς αγοράς.

Παραχώρηση αδειών – άδεια για την εισαγωγή ή εξαγωγή συγκεκριμένων αγαθών.

Παροχή βοήθειας – επέκταση ή εξακολούθηση της βοήθειας μέσω διμερών ή πολυμερών διεξόδων με τη μορφή επιχορηγήσεων ή δανείων.

Επενδυτικές εγγυήσεις – κυβερνητικές δικλείδες ασφαλείας εναντίον κάποιων από τους κινδύνους που απορρέουν από τις εξωτερικές ιδιωτικές επενδύσεις.

Ενθάρρυνση εξαγωγής ή εισαγωγής ιδιωτικού κεφαλαίου – ποικιλία κινήτρων για την εισαγωγή ή εξαγωγή κεφαλαίου.

Φορολογία – ιδιαίτερα ευνοϊκή φορολογία για το επενδυτικό κεφάλαιο από το εξωτερικό.

Υποσχέσεις για τα παραπάνω – η υλοποίηση κάποιας από τις παραπάνω τεχνικές σε συνάρτηση με τους τρόπους συμπεριφοράς ενός συγκεκριμένου κράτους.

Πηγή: Baldwin, David, *Economic Statecraft*, ό.π., σελ. 42.